

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Кафедра фінансів, банківської справи та оподаткування**

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

**Конспект лекцій для підготовки
до єдиного фахового вступного випробування за спеціальністю
072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»**

**Полтава
2023**

УДК 336

Укладачі:

А.Ю. Бережна, к.е.н., доцент;

О.М. Філонич, к.е.н., доцент.

Рецензенти:

С.Б. Єгоричева, д.е.н., професор;

І.О. Кульчій, к. держ.упр., доцент.

Відповідальний за випуск:

завідувачка кафедри фінансів, банківської справи та оподаткування

Л.О. Птащенко, д.е.н., професор.

Затверджено навчально-методичною комісією Навчально-наукового інституту фінансів, економіки, управління та права Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Протокол № 10 від 26 квітня 2023р.

Конспект лекцій з дисципліни «БЮДЖЕТНА СИСТЕМА» для підготовки до єдиного фахового вступного випробування за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. 104 с.

Пропонований опорний конспект з курсу «Бюджетна система» складено відповідно до освітньої програми «Фінанси, банківська справа та страхування» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» освітня кваліфікація: бакалавр фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

За структурою матеріал конспекту відповідає питанням програми щодо складання єдиного фахового вступного випробування. Теоретичний конструкт конспекту характеризується системністю та комплексністю. Матеріали конспекту можуть бути використані при підготовці до складання фахового випробування освітньої кваліфікації: бакалавр фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

**АЮ. Бережна,
О.М. Філонич**

ЗМІСТ

1.Сутність, призначення та роль бюджету держави	4
2.Бюджетна політика держави	13
3.Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	24
4.Бюджетна система та засади її побудови	33
5.Бюджетний процес: теоретичні та організаційні засади	42
6.Система доходів бюджету	71
7.Система видатків бюджету	81
Приклади тестів для контролю знань	91
Рекомендована література	103

1. Сутність, призначення та роль бюджету держави.

Питання для розгляду:

- **соціально-економічна сутність бюджету;**
- **бюджетне фінансування соціальних зобов'язань держави;**
- **роль бюджету у фінансуванні економічного розвитку держави;**
- **бюджет як економічна, фінансова, юридична категорія;**
- **функції бюджету як прояв його сутності;**
- **загальний, спеціальний, резервний фонди бюджету;**
- **бюджет розвитку, спеціальні цільові бюджетні фонди;**
- **доходи та видатки бюджету як складники балансу фінансових ресурсів держави.**

Бюджетна система та бюджетні процеси відіграють ключову роль в економіці країни, впливають на її внутрішній та зовнішній баланси, стан соціального забезпечення громадян та здатність фінансово забезпечити суверенітет держави. Фінансове забезпечення пріоритетних державних завдань відбувається, зокрема і через бюджетну систему як складник державних (публічних) фінансів, та передбачає, що поставлені завдання вирішуються в межах коштів, що є у розпорядженні уряду та органів місцевого самоврядування, а ресурси та зобов'язання країни відповідають політичним цілям. Пріоритети, які держава прагне відстоювати, знаходять втілення у політиці державних доходів, податків, політиці державних видатків, що стають основними інструментами впливу держави на економічні, господарські процеси. Держава, вирішуючи соціально-економічні завдання, кардинально змінює межі своєї відповідальності та способи впливу. З огляду на необхідність забезпечення макроекономічної стабільності загалом, важливими є питання проведення активної політики структурної перебудови економіки (перехід до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку) та активної соціальної політики (Конституцією визначено Україну як соціальну державу). Нині, під впливом наслідків російської агресії, постає питання збереження стійкості та ліквідності бюджетної системи.

Україна як соціальна держава, визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 1, 3 Конституції). Напрями

використання ресурсів бюджетної системи обумовлюються основними завданнями соціальної держави, як то: створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і сім'ї.

Основою політики держави щодо забезпечення добробуту населення є державне регулювання доходів. Державне регулювання доходів полягає у перерозподілі їх через бюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп отримувачів доходу та соціальних виплат. Сума коштів, що спрямовується на соціальні програми залежить від обсягу ВВП, структури його розподілу, принципів та структури перерозподілу доходів. Структура розподілу ВВП України зазнає докорінних змін, так за останнє десятиріччя частка кінцевих споживчих витрат значно збільшилася при скороченні валового нагромадження капіталу та від'ємному значенні сальдо експорт-імпорт, що є підтвердженням важливості питання обґрунтованості обсягів фінансування соціальних зобов'язань держави. У структурі розподілу ВВП України понад 90% загального обсягу складають кінцеві споживчі витрат, до 10% – валове нагромадження капіталу, і решта – від'ємний чистий експорт. Нажаль, динаміка структури ВВП за кінцевим використанням підтверджує негативні макроекономічні тенденції.

Інструментом виконання функції перерозподілу доходів у державі є бюджетно-податкова система, що забезпечує перерозподіл вартості створеного ВВП між державою та юридичними, фізичними особами; централізацію частини ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби; вплив податків на поведінку платників (споживання, пропозицію праці, ін.); визначення мінімальних соціальних стандартів, гарантій тощо. Крім системи оподаткування, до методів державного регулювання доходів відносяться визначення мінімальних стандартів оплати праці. Зростання мінімальної заробітної плати залежить від економічних можливостей, що формуються в державі на певному етапі розвитку. Мінімум заробітної плати задіяний в системі соціальної допомоги, при визначенні адміністративних платежів, є базисним при організації оплати праці. Має місце нагальна потреба у змінненні встановлених правил виконання соціальних зобов'язань. Причиною невдач попередніх реформувань з одного боку є певний консерватизм більшої частини суспільства, яка звикла до споживацького відношення до

держави, з іншого – не достатньо виважена схема обґрунтування пропозицій стосовно реорганізації тих чи інших зобов'язань держави.

Соціальні зобов'язання держави є одним з інструментів реалізації соціальної політики держави, яка являє собою комплекс заходів, спрямованих на виявлення, задоволення, узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад, з метою створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, досягнення в суспільстві суспільної злагоди і стабільності. Під соціальними зобов'язаннями держави, здебільшого, розуміють доходи у грошовій або натуральній формі, що отримує населення з централізованих фінансових фондів (Державного бюджету, Пенсійного фонду, тощо) згідно із Конституцією країни та іншими законодавчими актами. Природа таких доходів відрізняється від природи заробітної плати, дивідендів, підприємницького доходу тощо. До складу соціальних зобов'язань держави не входять такі зобов'язання соціального характеру, які не потребують для свого виконання прямого фінансування з консолідованого бюджету. З фінансового погляду соціальні зобов'язання держави можна розглядати як певний обсяг виплат, що теоретично не повинні піддаватися секвестру за умови діючого законодавства. Забезпечення соціальних зобов'язань та гарантій відбувається у залежності від чинників: структури розподілу вартості ВВП (на накопичення та споживання); перерозподілу доходів бюджетної системи на користь незахищених верств населення; розвитку системи страхування (відкладення споживання). Держава має гарантувати усім громадянам мінімум соціальних послуг і матеріальних благ через такі механізми:

- визначення розмірів мінімальних соціальних гарантій: мінімальної заробітної плати; прожиткового мінімуму; пенсій за віком; стипендій тощо;
- надання соціальної допомоги мало захищеним верствам населення: адресної соціальної допомоги з малозабезпеченості; допомоги сім'ям з дітьми; житлових субсидій; соціальних пільг; соціальної допомоги інвалідам;

формування державних соціальних стандартів, нормативи і державні соціальні гарантії є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на цій основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розроблення

загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Соціальні норми та нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами (за характером задоволення соціальних потреб : нормативи споживання, нормативи забезпечення, нормативи доходу; за рівнем задоволення соціальних потреб: нормативи раціонального споживання, нормативи мінімального споживання, статистичні нормативи –показники фактичного споживання).

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують **рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму**. Прожитковий мінімум, як вартісна оцінка споживчого кошика, містить мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності.

Нормативи витрат (фінансування) є показниками поточних і капітальних витрат із бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів.

Бюджет як структурний елемент бюджетної системи може визначатися:

- **за економічною сутністю** – як система економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання грошових коштів держави, органів місцевого самоврядування, що формуються при перерозподілі ВВП;

- **за матеріальним змістом** – як фонд фінансових ресурсів, який формується на центральному рівні (державний бюджет) і місцевому рівні (місцевий бюджет);

- **за фінансовим змістом** – як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються

органами влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

- **за юридичною формою** – як фінансовий план держави, що затверджується спеціальним законом і сам набуває силу закону та фінансовий план органів місцевого самоврядування, що ухвалюється відповідним рішенням місцевої ради та має ознаки регуляторного акту.

Формалізовано бюджет подається як розпис доходів та видатків, включно з фінансуванням, який має відповідну часову деталізацію (по місяцях, кварталах, рік загалом) та деталізацію по видах доходів і видатків за нормаами бюджетної класифікації.

Основними функціями бюджету (функція як прояв сутності економічної категорії) є:

- розподільна (розподіл вартості ВВП, створення фондів нагромадження та споживання),
- перерозподільна (з метою виконання основних функціональних завдань держави проводиться перерозподіл створеної вартості, зокрема на користь тих громадян, що потребують соціального захисту, між галузями економіки для структурних змін, тощо),
- регулююча (створення умов, за яких органи державної влади, місцевої влади та самоврядування зацікавлені у збільшенні бюджетних ресурсів та ефективному їх використанні),
- стимулююча (підтримання галузевого розвитку шляхом застосування бюджетних гараній за кредитами, пільгових умов оподаткування, надання бюджетного фінансування у формі трансфертів тощо);
- соціальна (надання фінансової підтримки незахищеним верствам населення, бюджетне фінансування соціальних програм та програм соціального забезпечення, захисту),
- контрольна (контроль за дотриманням вартісних, грошових пропорцій у процесі розширеного вдтворення, соціально-економічного розвитку; додержання пропорці обігу грошових ресурсів та їхне раціональне використання).

Бюджет, як фонд фінансових ресурсів, створюється з метою досягнення відповідних цілей та вирішення загальних завдань держави та/або органів місцевого самоврядування відповідного адміністративно-територіального утворення за рахунок визначених доходів.

Доходи бюджету як **економічна категорія** характеризують відносини щодо формування бюджетних фондів усіх рівнів та спеціалізованих цільових фондів (якщо останні долучаються до складу бюджетної системи);

як **юридична категорія** – обов'язкові платежі до бюджету, що здійснюються згідно норм законодавства;

як **фінансова категорія** являть собою грошові кошти, що формуються як податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством країни, та обліковуються на єдиному казначейському рахунку.

Доходи бюджету є частиною централізованих фінансових ресурсів держави й органів місцевого самоврядування, необхідних для виконання їх функцій та зобов'язань. Через доходи бюджету відбувається перерозподіл ВВП. Формування бюджетних доходів, що відбувається при перерозподілі ВВП і національного доходу, здійснюється *методами, які характерні для:*

- реалізації фіскальної політики держави (податковий, нормативний);
- функціонування державного кредиту (державні запозичення, кредити);
- реалізація грошово-кредитної політики (емісії грошей у прямій формі, або опосередкованій – через кредити).

Пріоритетність того чи іншого методу залежить від країни, часу, стану економіки, протиріч фінансової політики держави.

Класифікація доходів бюджетної системи може бути проведена за різними ознаками, що дозволяє з'ясувати сутність економічних відносин, які виникають при їхньому формуванні та проводити всебічне дослідження вхідних бюджетних потоків:

- по відношенню до бюджетного устрою: доходи державного бюджету; доходи місцевих бюджетів; змішані доходи;
- за принципом територіального формування джерел: закріплені надходження бюджетів; власні надходження бюджетів; регульовані доходи (трансферти);
- по відношенню до джерел сплати податків: доходи, джерелом яких є ціна товару (послуги); доходи, джерелом яких є прибуток чи дохід; доходи, джерелом яких є собівартість продукції, валові витрати;
- за ознакою соціально-економічної сутності: доходи від господарської діяльності суб'єктів господарювання державної та комунальної форми власності; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; доходи від використання природних ресурсів; доходи від банківської діяльності; доходи від реалізації дорогоцінних металів тощо; доходи від реалізації матеріальних, мобілізаційних запасів; доходи від реалізації надлишкового озброєння; державне мито та інші обов'язкові збори; доходи від громадян; надходження від адміністративних штрафів

та санкцій; надходження від приватизації державного та комунального майна, продажу державних активів;

- за бюджетною класифікацією: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; офіційні трансферти; цільові фонди;

- за місцем зарахування надходжень: доходи загального фонду бюджету; доходи спеціального фонду бюджету; доходи резервного фонду Кабінету Міністрів України; доходи фонду регіонального розвитку державного бюджету; доходи дорожнього фонду державного бюджету; доходи місцевого бюджету розвитку та поточного місцевого бюджету тощо.

Суспільні державні видатки, що здійснюються за участю бюджетної системи та цільових фондів, являють собою цілеспрямоване використання ресурсів суспільного сектора економіки з метою задоволення суспільно-необхідних потреб та реалізації перерозподільних процесів, що визнаються доцільними. Бюджетні ресурси мають використовуватися відповідно до інтересів основної маси платників податків. *Завдання, які розв'язуються у сфері використання суспільних (бюджетних) ресурсів:*

- надання соціальної допомоги членам суспільства, які не можуть себе самостійно забезпечувати;
- надання соціальної допомоги громадянам з приводу безробіття, захворювання (акумулявання коштів з метою наступної виплати);
- виробництво та придбання матеріальних благ та послуг, покладених на державу (фінансування бюджетної сфери);
- фінансування капіталовкладень в економіку.

Суспільні видатки доцільні у випадках: природної монополії на виробництво відповідних товарів (послуг); інформаційної асиметрії щодо відповідних суспільних благ; критичної залежності економіки від окремих її складових; недостатньої розвиненості ринку капіталу, коли ринкові сили не забезпечують оптимальних розмірів фінансування окремих суспільних благ.

Видатки бюджету – як економічна категорія відображають економічні відносини, які виникають у зв'язку з перерозподілом ВВП та використанням централізованих, децентралізованих грошових фондів за призначенням. Видатки бюджету **як фінансова категорія** представляють державні платежі, які здійснюються на безповоротній, безоплатній основі з єдиного казначейського рахунку відповідно до призначень, які

визначенні у бюджетному розписі. Розрізняють наступні **форми видатків**:

- видатки відплатні (здійснюються в обмін на товар/послугу) та невідплатні (односторонні);
- видатки державного та місцевих бюджетів (за місцем фінансування);
- видатки загального та спеціального фонду бюджету, резервного фонду бюджету (за джерелом фінансування);
- видатки, пов'язані з виконанням власних та/або делегованих повноважень органів влади (за функціональними повноваженнями суб'єктів бюджетних правовідносин);
- публічні та таємні видатки бюджету (за відкритістю пояснень напрямів та підстав фінансування);
- планові, фактичні та касові видатки бюджету (за ознакою здійснення фінансування);
- видатки споживання (поточні), видатки розвитку (капітальні) (за економічною сутністю);
- видатки згруповані за нормами бюджетної класифікації.

Пріоритети бюджетних видатків зумовлені такими чинниками:

- функціями, повноваженнями держави та їх природою;
- функціями, повноваженнями органів місцевого самоврядування;
- рівнем соціально-економічного розвитку регіонів та країни загалом;
- адміністративно-територіальним устроєм держави;
- формами надання бюджетних коштів.

Бюджет містить загальний та спеціальний фонди. Розподіл надходжень між фондами бюджету та напрямками їхнього використання визначається законодавством про Державний бюджет України та відповідними регламентами, які встановлює уряд країни. Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради про місцевий бюджет. Надходження до загального фонду бюджету не мають чіткого визначеного цільового спрямування та використовуються для здійснення загальних видатків. **Складниками загального фонду бюджету є:**

- 1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;
- 2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);
- 4) фінансування загального фонду бюджету.

Джерела надходжень до спеціального фонду мають чітко визначенні та закріплені напрями використання при здійсненні видатків. Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету. **Складниками спеціального фонду бюджету є:**

- 1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;
- 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (зокрема власних надходжень бюджетних установ);
- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);
- 4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету. При цьому надходження бюджетних установ у вигляді майна (активів) в натуральній формі, отримане від інших бюджетних установ, які відповідно до законодавства виконують функції з управління об'єктами державної (комунальної) власності, у межах відповідного бюджету, не є власними надходженнями таких бюджетних установ.

В межах державного бюджету формується Резервний Фонд Кабінету Міністрів України для здійснення непередбачуваних видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету (в обсязі 1-2 % видатків загального фонду державного бюджету). Порядок використання коштів Резервного фонду КМУ чітко регламентований нормативними документами. В межах спеціального фонду державного бюджету формується цільові фонди з чітко визначеними законом про Державний бюджет джерелами формування та встановленим КМУ порядком використання фінансових ресурсів (фонд регіонального розвитку, дорожній фонд, фонд повоодження з радіоактивними відходами, фонд розвитку водного господарства тощо).

Місцеві органи влади та самоврядування мають право формувати резервний фонд в обсязі 1–2 % видатків загального фонду місцевого

бюджету, а в межах спеціального фонду місцевого бюджету формувати бюджет розвитку, зазначаючи джерела надходжень та напрями використання. Частина (до 10%) ресурсів бюджету розвитку виокремлюється для розподілу за прямими пропозиціями мешканців відповідної територіальної громади у партисипаторний бюджет (бюджет участі).

Доходи та видатки бюджетів є головним складником балансу фінансових ресурсів держави. **Баланс фінансових ресурсів держави** – комплексний прогнозний розрахунок, у якому відображається обсяг утворюваних фінансових ресурсів та їхнє використання в усіх секторах економіки держави. Баланс є складником програми соціального та економічного розвитку держави. Відповідальними за його складання є Міністерство економіки і Міністерство фінансів України. Метою розроблення балансу є визначення обсягів фінансових ресурсів держави на прогнозний період, можливостей їхнього використання для фінансування економічних та соціальних програм розвитку, встановлення оптимальних напрямів їхнього розподілу та використання. Він є базою для прийняття управлінських рішень з питань ефективності використання усіх видів фінансових ресурсів, залучення додаткових інвестиційних джерел. Баланс фінансових ресурсів складається за встановленою формою і містить такі основні розділи: **За доходами:** ресурси бюджетів та цільових соціальних фондів (Пенсійний, соціального страхування); довгострокові кредитні ресурси на розвиток національного господарства; ресурси підприємств і організацій (прибуток, амортизація інші доходи); кошти іноземних інвесторів на розвиток національного господарства; інші джерела, що спрямовуються на покриття дефіциту бюджету (запозичення зовнішні, внутрішні, надходження від приватизації державного майна тощо). **За видатками:** видатки бюджетів; видатки на реалізацію державних програм розвитку національного господарства за рахунок довгострокових кредитів; видатки підприємств і організацій за рахунок власних ресурсів; видатки цільових фондів; витрати іноземних інвесторів на розвиток національного господарства.

2. Бюджетна політика держави.

Питання для розгляду:

- місце бюджетної політики у державній фінансовій політиці;
- сутність бюджетної політики;
- бюджетна тактика та стратегія як елементи бюджетної концепції;

- **методи та інструменти бюджетної політики;**
- **види бюджетної політики.**

Політика охоплює всі напрями діяльності держави та в залежності від сфери суспільних відносин, що виступає об'єктом політичного впливу держави, визначається як економічна чи соціальна, фінансова чи бюджетна політика тощо. Головне завдання фінансової політики — це забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації державної програми соціально-економічного розвитку. Зміст фінансової політики держави полягає у розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів. В основі цих операцій є управлінський вибір: щодо суб'єктів — власників чи розпорядників фінансових ресурсів; пріоритетних напрямів використання фінансових ресурсів; джерел і методів формування фінансових ресурсів; рівня централізації фінансових ресурсів у розпорядженні держави. Для досягнення цільових настанов функціонування економічних систем важливим є формування фінансової політики та узгодження ефективних механізмів взаємодії складників у процесі використання ресурсів системи. У межах фінансової політики можна виокремити грошово-кредитну політику, валютну політику, митну політику, фіскальну політику, яка у свою чергу об'єднує податкову та бюджетну політики й боргову політику. Досить часто бюджетну політику розглядають у сукупності з податковою політикою, тобто як фіскальну.

Бюджетна політика є сукупністю специфічних заходів та інструментів, спрямованих на фінансування видатків за встановленими пріоритетами в обсягах достатніх для досягнення поставлених соціально-економічних цілей суспільства з огляду на можливі джерела наповнення бюджетів різних рівнів; податкова, боргова політика при цьому підпорядковані вирішенню завдань бюджетної політики. **Розглядаючи бюджетну політику** як складник фінансової політики держави, акцентуємо увагу та таких її ознаках: визначається сукупністю заходів щодо зміцнення доходної частини державного (місцевого) бюджету, посилення соціальної спрямованості видатків бюджету, створення умов макроекономічної стабілізації; спрямовується на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів через бюджетну систему, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження інтересів держави та регіонів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державної заборгованості та забезпечення соціальної справедливості

при перерозподілі національного доходу. Теоретичний концепт зв'язку бюджету та бюджетної політики розкривається через співвідношення базису та надбудови – бюджетні відносини є основою бюджетної політики, визначають її зміст. Бюджетні відносини є об'єктивними (не залежать від свідомості), а бюджетна політика є продуктом, формою свідомої діяльності людей. Бюджетна політика не може змінювати зміст бюджетних відносин, поряд з цим залежить від економіки та впливає на неї одночасно. При формуванні бюджетної політики мають дотримуватись наступні умови: урахування об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства; урахування поточного стану соціально-економічного розвитку та наявних стійких тенденцій розвитку країни; урахування поточного етапу розвитку суспільства як громадянського; урахування факторів зовнішнього впливу, як то стан міжнародної фінансово-економічної ситуації зважаючи на глобалізаційні процеси; запровадження позитивного досвіду інших країн; комплексний підхід при формуванні заходів бюджетної політики у нерозривному зв'язку із грошово-кредитною, валютною, податковою, тарифною, митною політикою тощо.

Іноземні дослідники часто не виокремлюють категорії бюджетної чи податкової політики, об'єднуючи їх за змістом і метою проведення у фіскальну політику. Саме через необхідність узгодження суперечностей методів, інструментів податкової та бюджетної політики проявляється дуалістичний характер фіскальної політики. Найчастіше, у теоретичних роботах застосовується дефініція фіскальна політика, як сукупність податкової та бюджетної політики, як один із інструментів державного втручання в економіку з метою коригувань екстримів економічних циклів.

Вітчизняні науковці також досить часто бюджетну політику розглядають у сукупності з податковою політикою, тобто як фіскальну, яка, у свою чергу, є складником фінансової політики. Точка зору щодо ототожнення фіскальної та бюджетно-податкової політики має підстави для існування, оскільки цей вид державного впливу на економіку здійснюється шляхом формування бюджетних доходів та здійснення державних видатків у вигляді державних закупівель, трансфертних платежів та виплат за борговими зобов'язаннями. В Україні упродовж останніх років увага приділяється макростабілізаційній функції фіскальної політики і зведено до мінімуму діяльність уповноважених органів з реалізації функцій перерозподілу доходів і алокації економічних ресурсів. Науковці наголошують, що поняття фіскальної,

бюджетної, податкової політики слід розмежовувати. Фіскальна політика дає змогу вирішити проблеми наповнення бюджету шляхом економічного зростання, а система оподаткування та бюджетні видатки – є інструментами стабілізації економіки, за допомогою яких відбувається перерозподіл створеного продукту між державою та суспільством. Бюджетно-податкова політика передбачає, що увага акцентується на проблемах наповнення бюджетів різних рівнів в обсягах достатніх для фінансування видатків за встановленими пріоритетами; податкова політика у цьому разі підпорядкована вирішенню завдань бюджетної політики.

Теоретично виокремлюють **три види фіскальної політики** (з відповідним набором заходів та інструментів):

- нейтральна або політика автоматичних стабілізаторів (проводиться, коли економіка знаходиться в рівновазі; державні витрати повністю фінансуються за рахунок податкових надходжень і результат бюджету має нейтральний вплив на рівні економічної активності);
- дискреційна стимулююча або експансивна (проводиться в період економічного спаду; за умови перевищення сукупної пропозиції над сукупним попитом, для подолання рецесійного розриву збільшують сукупний попит через збільшення державних витрат, що у свою чергу призводить до зростання дефіциту бюджету);
- дискреційну стримуючу або рестриктивну (має місце, коли державні витрати нижче надходжень, проводиться для погашення державного боргу; коли сукупний попит перевищує пропозицію мають місце інфляційні очікування, для збалансування ситуації зменшують державні витрати, наслідком чого є профіцит бюджету).

Формалізовано систему заходів та інструментів, які використовує держава у своїй фінансовій діяльності для реагування на зміни в економіці можна подати у спрощеному вигляді як:

$$PP + Дб = Вп + Тр + Вборг + Екс, \quad (1)$$

де ПП – податкові платежі як доходи бюджету (у макроекономічному розуміння як частка ВВП, що перерозподіляється через бюджет з огляду на запроваджену систему податків),

Дб – дефіцит бюджету,

Вп – публічні видатки (видатки бюджету та соціальних фондів),

Тр – трансферти приватному сектору (зокрема соціальні трансферти),

Вборг – витрати по обслуговуванню державного боргу,

Екс – чистий експорт (як різниця між експортом та імпортом).

Зважаючи на можливі джерела фінансування бюджетного дефіциту: монетарне (внутрішнє) фінансування (МФ) і боргове (зовнішнє) фінансування (БФ), дефіцит бюджету можна представити як їх суму: $ДБ = МФ + БФ$. Тоді справедлива рівність, яка відображає взаємозв'язок між монетарною та фіскальною (бюджетною, податковою, борговою) політикою держави, а також дозволяє аналізувати зміну загальної фінансової політики держави на різних стадіях економічного циклу:

$$ПП + МФ + БФ = Вп + Тр + Вборг + Екс . \quad (2)$$

Для вирішення завдань соціально-економічного розвитку (Вп + Тр + Вборг + Екс) можуть бути використані різні джерела (ПП + МФ + БФ): податки і монетарне фінансування як власні внутрішні джерела фінансового забезпечення держави та боргове фінансування, що передбачає залучення зовнішніх джерел фінансових ресурсів. Для залучення тих чи інших джерел фінансування можуть бути застосовані різні інструменти, що в сукупності характерно відповідному виду бюджетної політики.

Питання доцільного рівня перерозподілу ВВП через бюджетну систему та сектор державного управління загалом залишається відкритим. Економічно розвинуті держави з міцними інститутами громадянського суспільства можуть дозволити перерозподіл через бюджет значних обсягів ВВП. Для країн, що розвиваються, і трансформаційних країн підтримання високої економічної динаміки пов'язують із зниженням податкового навантаження. Теоретичним підґрунтям доцільності збільшення державних витрат з огляду на цільові настанови економічного зростання можна вважати закон Вагнера. Так, у сучасному трактуванні **закон Вагнера** виглядає наступним чином: **економічне зростання та суспільний розвиток загалом мають супроводжуватися незмінним зростанням частки державних видатків у ВВП.**

Зважаючи на оцінки вітчизняних аналітиків **оптимальний розмір частки державних видатків до ВВП становить 35 % – 37%, що майже на 10 %% менше фактичного розміру частки видатків сектору державного управління для України.**

Фіскальна політика в Україні, фактично є дискреційною, із характерними контрциклічними показниками (індикативні показники,

які зростають на стадіях кризи, депресії й знижуються на стадіях поживлення та підйому: міжбюджетні трансферти, соціальні трансферти, дефіцит державного бюджету, чистий експорт, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, рівень безробіття). Має місце дискреційна спрямованість фіскальної політики та достатньо різкі її зміни 2019-2020р.р. Так, у 2020р. уряд та парламент дозволили збільшити бюджетні видатки на 16,4%, при зростанні доходів на 6,7% з огляду на гальмування економіки: зростання номінального ВВП на 5,5%, а реального лише на 3,9 %. Як усвідомлений результат такої політики значне зростання дефіциту державного бюджету (майже у 3 рази) та перетин умовно безпечної межі (3% ВВП)– 5,18% ВВП. Державний борг у період 2015-2019 рр., мав тенденцію до зменшення як в абсолютних показниках, так і у відносних (як частка у ВВП), а у 2020р. додає майже третину у порівнянні з 2019р. та знову різко погіршуються безпекові маркери (61% ВВП при нормативному рівні 40%). Видатки, по'язані з обслуговування державного боргу, складають майже 10 % видатків державного бюджету. Так, маємо ситуацію, коли увага суб'єктів сектору державного управління зосереджується на питаннях: як дістати коштів для обслуговування боргу (збільшити податки, чи розширити запозичення), а розвиток реальної економіки та соціальне забезпечення громадян (видатки на освіту, охорону здоров'я тощо) відходять на другий план. З огляду на досвід розвинутих країн, реформування в Україні сфери публічних видатків, системи оподаткування має бути інтегровано до масштабної програми з реалізації структурних реформ (особливо в освітній, медичній галузях та системі пенсійного забезпечення), відновлення довгострокової продуктивності праці та створення привабливих умов для неспекулятивних інвестицій). Військова агресія РФ змінила пріоритети фінансової політики загалом, акцентуючи увагу на фінансуванні потреб оборони та відновлення суверенітету України. Так, бюджетні надходження майже в повному обсязі спрямовуються на фінансування оборони країни, а соціальні потреби (освіта, охорона здоров'я, утримання апарату управління, соціальний захист) фінансуються за рахунок державних запозичень.

Бюджетна політика як система науково-обґрунтованих засад потребує правового оформлення, то б то законодавчо-нормативних актів, у яких будуть зазначені обсяги, форми та методи формування бюджету як фонду фінансових ресурсів, окреслені форми організації міжбюджетних відносин, методи та інструменти фінансування бюджету з урахуванням результатів оцінювання фіскальних ризиків. **Сутність**

бюджетної політики проявляється у визначенні курсу або головної мети, завдань, напрямів діяльності держави у сфері формування та використання коштів бюджетного фонду. **Засади бюджетної політики** представляють систему науково-методичних та правових основ щодо формування напрямів і пріоритетів бюджетної політики на плановий період. Поряд з законодавчо-правовим забезпеченням бюджетної політики (комплекс правових документів та нормативно-законодавчих актів, що регламентують бюджетні відносини) мають значення інформаційне забезпечення (система інформаційного забезпечення управління державними фінансовими потоками, що базується на сучасних інформаційних технологіях) та організаційне забезпечення (система органів державного управління, що формують та реалізують бюджетно-податкову політику). **Заходи бюджетної політики** – це комплекс дій, які можуть запроваджуватись у законодавчому порядку органами виконавчої влади, з метою покращання виконання показників бюджетної політики у плановому періоді. **Інструменти бюджетної політики** – це важелі державного регулювання економічного розвитку за допомогою бюджету, як головного бюджетного плану держави; регулювання бюджетних відносин в системі бюджетного механізму, зокрема, податки, пільги, санкції, бюджетні стимули у вигляді дотацій та субвенцій, бюджетне планування, прогнозування. Критеріальні показники обґрунтувань – це система показників – критеріїв щодо бюджетної політики у плановому періоді. Макроекономічні показники обґрунтувань до проекту бюджету визначають підґрунтя бюджетної політики у відповідності з параметрами державної програми економічного та соціального розвитку України, і на базі яких здійснюється розрахунок основних статей доходної чи видаткової частин бюджету. **Показники бюджетної політики** – це комплекс макроекономічних показників обґрунтувань до проекту бюджету та критеріальних показників обґрунтувань, що характеризують розвиток та параметри бюджету і бюджетної політики в плановому періоді. **Пріоритети бюджетної політики** – це першочергові напрямки бюджетної політики, що визначаються зважаючи на економічні умови розвитку держави і відображуються законодавчо. Бюджетна політики має формуватися у фарватері загальнодержавної політики, визначеної відповідно до стратегії розвитку держави на довготермінову, середньотермінову перспективу. **Головною метою бюджетної політики** має бути створення державою необхідних економічних, правових та організаційних засад щодо підвищення ролі бюджету як інструменту формування оптимального

розподілу між різними ланками бюджетної системи для ефективного її розвитку, спрямованого на економічне зростання та підвищення життєвого рівня населення (відповідно до соціальних стандартів). За цих умов активний вплив бюджетної системи на фінансові зв'язки і потоки між різними секторами економіки виступає необхідною умовою для забезпечення економічного зростання. Тому, пріоритетним напрямом бюджетної політики має стати фінансове оздоровлення підприємств реального сектора шляхом створення сприятливих макроекономічних умов і проведення зваженої податкової реформи. Визначення основних напрямів мобілізації та використання бюджетних ресурсів на стратегічну, середньотермінову перспективу та поточний період обумовлює добір відповідних способів, методів, інструментів досягнення поставлених цілей. **Завданням бюджетної політики** має бути забезпечення умов сталого економічного зростання на основі підвищення ефективності участі держави в розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів в економіці країни. Досягнення зазначеного вимагає подальшого **удосконалення бюджетної політики за такими основними напрямами:**

- створення ефективної системи управління і регулювання бюджетними ресурсами;
- забезпечення ефективного функціонування податкової системи, мобілізації бюджетних доходів в обсягах, визначених відповідно до вимог податкового законодавства, удосконалення системи оподаткування;
- управління фіскальними ризиками (включно з умовними зобов'язаннями та квазіфіскальними операціями);
- формування ефективної системи бюджетних видатків, орієнтованої на стимулювання економічного зростання, зокрема інвестиційної активності (збільшення частки нагромадження у національному доході), скорочення непродуктивних витрат, дотацій бюджету;
- здійснення структурних реформ у соціальній сфері;
- удосконалення бюджетного процесу та упорядкування бюджетних процедур;
- створення системи дієвого фінансового, бюджетного контролю;
- реформування міжбюджетних відносин у напрямку бюджетної децентралізації;
- забезпечення ефективного управління ліквідністю та державною заборгованістю.

Методи бюджетної політики – це методичний інструментарій, за допомогою якого визначаються показники бюджетної політики. Основними методами бюджетної політики є: метод структурних характеристик, що базується на застосуванні критеріальних показників обґрунтувань до проекту бюджету; податковий метод, що передбачає взаємозв'язок таких параметрів як база оподаткування та податкові ставки; нормативний метод – як засіб визначення витрат у розрахунку на одиницю виміру; програмно-цільовий метод, що будується на розробленні програм, за якими у відповідності до поставленої мети здійснюється бюджетне фінансування у межах асигнувань бюджетних призначень головних розпорядників бюджетних коштів; економіко-математичного моделювання із застосуванням макроекономічних залежностей впливу показників-факторів; метод екстраполяції – як засіб перенесення ситуації попереднього періоду на майбутній час з урахуванням умов та особливостей перспективного розвитку; метод експертних оцінок – як визначення ситуації на основі передбачень та комплексу знань фахівців й аналітиків.

Однією з важливих передумов побудови демократичної держави є самостійність і незалежність органів місцевого самоврядування. Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає його відокремленість від державної влади, повну незалежність і самостійність у здійсненні покладених на нього функцій у межах своєї компетенції. У процесі децентралізації повноважень з ухвалення рішень місцева влада повинна отримати можливість впливати на розвиток території, узгоджувати потреби територіальної громади з її фінансовими можливостями. **Бюджетна політика на місцевому рівні** – це офіційно визначені органом місцевого самоврядування цілі та напрямки розвитку бюджетних відносин та методи їх реалізації на місцевому рівні. Формуванню бюджетної політики на наступний бюджетний період передують аналіз управлінської діяльності у сфері мобілізації та використання фінансових ресурсів за попередній період. Місцеву бюджетну політику можна поділити на регіональну та політику конкретних органів місцевого самоврядування. Процес формування бюджетної політики передують процесу складання місцевих бюджетів та узгоджується з планами економічного та соціального розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Основним документом, що визначає бюджетну політику на місцевому рівні, є програма економічного та соціального розвитку адміністративно-територіальної одиниці.

До основних складників бюджетної політики відносять бюджетну стратегію і бюджетну тактику як способи її формування та практичної реалізації. **Концепція бюджетної політики** – це принципова система поглядів на архітектуру побудови бюджетної системи країни, на напрями її розвитку. **Стратегія бюджетної політики** – це сукупність основоположних перспективних цілей політики і принципових способів вирішення довгострокових завдань, пов'язаних з побудовою або реформуванням бюджетної системи країни в руслі виробленої концепції. **Тактика бюджетної політики** – це сукупність поточних цілей бюджетної політики та способів вирішення коротко- і середньотермінових завдань, пов'язаних з управлінням бюджетною системою, вдосконаленням окремих її елементів відповідно до стратегії. *Бюджетна стратегія у діалектичній єдності з бюджетною тактикою мають становити бюджетну політику держави. Бюджетна тактика* спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку держави, оперативного управління бюджетними ресурсами, удосконалення міжбюджетних відносин. Завдання бюджетної тактики полягає у доборі оптимальних управлінських рішень у конкретній ситуації, наприклад, вибір методів та інструментів бюджетного регулювання в конкретний період розвитку бюджетної системи. *Бюджетна стратегія* – це довгостроковий курс бюджетної політики держави, що розрахований на перспективу та зумовлює розв'язання глобальних завдань, які визначаються національною стратегією соціально-економічного розвитку країни. Прогнозування бюджетних показників має: розраховувати майбутній вплив поточних рішень, програм і політики (*аналіз впливу*); визначати та аналізувати можливості збалансування доходів та видатків (*аналіз дефіциту*); враховувати оцінювання ризиків прийняття тих чи інших бюджетних рішень (*аналіз ризиків*).

Бюджетна тактика є формою реалізації бюджетної стратегії, комплексом адаптивних заходів впливу держави на стан функціонування бюджетних взаємовідносин з метою встановлення/надання їм показників-параметрів, що визначені завданнями бюджетної стратегії. Тактичні дії держави відображаються у бюджетному законодавстві, набуваючи форму бюджетних програм, щорічних бюджетів. Бюджетна тактика залежить від конкретних, поточних дій держави, може бути самостійною, відмінною від бюджетної стратегії, яка формується під впливом політичних та ідеологічних засад. У разі відмінності векторів бюджетної тактики та

стратегії відбувається гальмування, обмеженість процесів розвитку, неузгодженість дій окремих інституцій державної влади, управління та органів місцевого самоврядування.

Бюджетна політика через прояв напрямів та пріоритетів в системі державного регулювання економічного розвитку виконує наступні **функції**: *регулюючу* – перерозподіл ВВП через доходи та видатки бюджету з огляду на досягнення певної мети; *стимулюючу* – забезпечення економічного розвитку окремих галузей та сфер за допомогою використання стимулів і пільг в системі оподаткування; через збільшення публічних видатків з метою стимулювання зростання ВВП; *контролюючу* – здійснення аналізу та контролю за виконанням законодавчо затверджених бюджетних показників (громадянський контроль за діями державної влади та органів місцевого самоврядування).

Зважаючи на теоретико-методологічні основи формування бюджетної політики виокремлюють:

- **тип** політики (певний зразок політики, що орієнтується на певну функціональну спрямованість, має притаманні тільки йому характерні риси);
- **модель** політики (тип політики, що має практичну відтворюваність, зразок, апробований у практиці);
- **форму** політики (сукупність розроблених прийомів, методів та інструментів політики, тобто спосіб наповнення обраної моделі конкретним реалізаційним змістом за результатом формування стратегії і тактики).

Щодо бюджетної політики, то логічно виокремлювати наступні її типи, зорієнтовані на певне функціональне призначення податків та бюджетних видатків:

- **фіскальний тип** (посилення фіскальної функції – максимальне податкове навантаження; максимальне задоволення видаткових потреб бюджету за рахунок податкових надходжень);
- **фіскально-розподільний тип** (посилення фіскальної функції – максимальне податкове навантаження, розподільної функції – зміна структури фондів споживання та нагромадження, перерозподільної функції – перерозподіл значної частки ВВП між галузями економіки для структурних змін чи на користь тих громадян, що потребують соціального захисту, тобто зміна структури бюджетних видатків);
- **регулюючий тип** (посилення регулюючої функції – стимулювання економічного розвитку через зниження податків, встановлення преференцій для окремих галузей – драйверів розвитку, створення

умов, за яких органи державної влади, місцевої влади та самоврядування зацікавлені у збільшенні бюджетних ресурсів та ефективному їх використанні);

- фіскально-конкуруючий тип (посилення податкової конкуренції – стимулювання залучення економічних агентів до своєї фіскальної юрисдикції);
- фіскально-регулюючий тип (балансування фіскальної функції – середнє податкове навантаження та регулюючої функції – для пріоритетних галузей і видів економічної діяльності, стимулюючої функції – застосування бюджетних гараній за кредитами, пільгових умов оподаткування, надання бюджетного фінансування у формі трансфертів тощо).

Запровадження у практичній діяльності того чи іншого типу політики та/або їхнє поєднання призводить до формування відповідних моделей бюджетної політики: політика максимальних видатків з огляду мінімізації податкового навантаження, політика мінімальних видатків за умови максимізації податкового навантаження, політика розумних податків з обов'язковими заходами трансфертної підтримки населення тощо.

3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування.

Питання для розгляду:

- поняття бюджетного дефіциту та профіциту;
- причини формування бюджетного дефіциту;
- види бюджетного дефіциту;
- теоретичне обґрунтування можливості та/або доцільності бюджетного дефіциту;
- нормативно допустимий рівень бюджетного дефіциту;
- джерела фінансування бюджетного дефіциту;
- напрями використання коштів, що сформувався як профіцит бюджету;
- державний кредит та його форми;
- державний борг та його різновиди;
- місцевий борг та його види;
- нормативні граничні розміри державного та місцевого боргу.

Дефіцит бюджету як **фінансова категорія**— перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Дефіцит бюджету як **економічна категорія** – економічні відносини, що виникають між учасниками суспільного виробництва щодо використання коштів понад наявні закріплені джерела доходів бюджету через збільшення граничних витрат виробництва, та мають конкретний інтервал дії.

При проведенні бюджетного прогнозування дефіцит бюджету (Дб) визначається таким чином:

$$\text{Дб} = \text{ВБ} - \text{ДБ} = (\text{Дз} + \text{Тр} + \text{Бд} + \text{Екс}) - (\text{ВВП} * \text{Сп}), \quad (3)$$

де ВБ – видатки бюджету;

ДБ – доходи бюджету (як частка ВВП. Що перерозподяляється через бюджет);

Дз – державні закупівлі (придбання товарів, послуг за державні (бюджетні) кошти);

Тр – соціальні трансферти і платежі;

Бд – розмір державного боргу, що підлягає сплаті;

Екс – чистий експорт (як різниця між експортом та імпортом)

ВВП – обсяг реального внутрішнього продукту країни;

Сп – реальна податкова ставка як частка податкових виплат у ВВП, %.

Розрізняють такі **форми дефіциту бюджету**:

- реальний дефіцит (реально спостережуваний) – визначається як різниця обсягу загальних бюджетних доходів та витрат на державні закупівлі і трансфертні платежі;
- структурний дефіцит (розрахунковий) – визначається як різниця між загальнодержавними доходами та видатками за певної фіскальної політики і базовим рівнем безробіття;
- циклічний дефіцит – різниця між реально спостережуваним дефіцитом бюджету і структурним дефіцитом;
- активна форма дефіциту – обумовлена законами зростання капіталу (вартості);
- пасивна форма дефіциту – обумовлена законами інфляції.

Причинами виникнення дефіциту бюджету є: надзвичайні (форс-мажорні, військові події); необхідність структурної перебудови економіки; кризові явища в економіці; неефективні фінансово-кредитні зв'язки тощо.

Конституцією України (ст.97) визначається, що Україна прагне до формування бездефіцитного бюджету.

Основні економічні концепції доцільності формування бюджету з дефіцитом:

1. *Бюджет необхідно балансувати щорічно.* Така політика обмежує дії державного уряду при вирішенні антициклічної перспективної задачі. Наприклад, економіка характеризується великим рівнем безробіття, тобто доходи населення незначні, надходження до бюджету падають. Уряд намагаючись збалансувати бюджет, має підвищити ставки податків та скоротити видатки бюджету. Але такі дії призведуть до ще більшого скорочення сукупного попиту. У таких умовах балансування бюджету є не антициклічним, а протициклічним;

2. *Бюджет необхідно балансувати не щорічно, а впродовж економічного циклу.* Наприклад, під час економічного спаду, уряд скорочую податковий тиск, підвищує бюджетні видатки, тобто цілеспрямовано створює дефіцит бюджету. З початком періоду підйому урядом проводиться компанія з підвищення податків та скорочення бюджетних видатків. Позитивне сальдо бюджету, що виникає, буде спрямовано на погашення попереднього державного боргу.

3. *Бюджет можливо формувати з дефіцитом.* Метою публічних фінансів є забезпечення збалансованості економіки, а не бюджету. Для підтримання макроекономічної стабільності уряд має використовувати будь які заходи, зокрема формувати бюджет з дефіцитом.

Основні напрями обмеження дефіциту: зменшення видатків бюджету; збільшення доходів бюджету; зміна структури видатків бюджету.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету на його видатками, затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки.

Оборотна касова готівка – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка формується на початок планового бюджетного періоду з метою покриття тимчасових касових розривів, що мають місце при виконанні бюджету. Збереження розміру оборотної касової готівки на кінець бюджетного періоду має бути обов'язковим. Оборотна касова готівка встановлюється у розмірі не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету і затверджується відповідно у законі про Державний бюджет України та у рішенні про місцевий бюджет.

Різниця між залишком коштів загального фонду бюджету та оборотною касовою готівкою на кінець бюджетного періоду складає

вільний залишок бюджетних коштів, який не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків згідно з рішенням відповідної ради.

Фінансування бюджету – надходження та витрати у зв'язку зі зміною обсягу боргу, зміною залишку готівкових коштів бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету. Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України (на період війни з РФ дію цієї норми БКУ призупинено).

Відповідно до ст. 15 БКУ **джерелами фінансування дефіциту бюджетів є:**

- кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету);
- повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;
- вільний залишок бюджетних коштів.

Кабінет Міністрів України може брати позики в межах, визначених законом про Державний бюджет України. З метою економії коштів та ефективності їхнього використання міністр фінансів має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення. Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків держави, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги. Так, введення в Україні військового стану (з 24.02.2022р.) обумовило зупинення дії деяких бюджетних забороняючих норм (щодо використання емісійних коштів для фінансування бюджету), обмежуючих норм (щодо граничного рівня дефіциту бюджету, граничного рівня державного боргу) тощо.

Витрати на погашення зобов'язань із боргу здійснюються відповідно до кредитних угод, а також нормативно-правових актів, за якими виникають боргові зобов'язання незалежно від обсягу коштів, передбачених на цю мету у законі про Державний бюджет або рішенні про місцевий бюджет.

Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

Державний кредит – сукупність економічних відносин між державою (органи державної влади та управління) і фізичними й юридичними особами (резиденти та нерезиденти) з іншого боку, щодо надання фінансових ресурсів у тимчасове, поворотне та платне користування, при цьому держава може виступати як позичальник, кредитор та гарант.

Форми державного кредиту:

- **державні запозичення** державне запозичення – операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету;

- позичання коштів загальнодержавного позикового фонду (кредитні ресурси НБУ);

- переведення частки вкладів населення у державних банківських установах у державні запозичення;

- **казначейські позички** – безвідсоткові позички, що надаються за рахунок коштів єдиного казначейського рахунка, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування на строк до 12 календарних місяців (короткотермінові) з метою покриття обсягів тимчасових касових розривів місцевих бюджетів;

- гарантовані запозичення (позики, кредити) – операції, пов'язані з гарантуванням державою повернення коштів, що були отримані суб'єктами господарювання, на умовах повернення, платності та строковості, в результаті не повернення яких виникають зобов'язання держави перед кредиторами.

Державні позики – залучення для фінансування суспільних потреб тимчасово вільних грошових коштів населення, підприємств, держав, нерезидентів шляхом випуску та розміщення державних цінних паперів.

Класифікація державних запозичень за різними ознаками:

- за терміном обігу (короткострокові, середньо- та довгострокові);
- за власником цінних паперів (фізичні, юридичні особи, універсальні);
- за характером емітента (централізовані, місцеві);
- за правовим оформлення (облігаційні позики, безоблігаційні позики – на підставі кредитної угоди, позики, що оформляються казначейськими зобов'язаннями);
- за формою виплати прибутків (виграшні, відсоткові, відсотково-виграшні, цільові (безвідсоткові позики), амортизаційні);
- за місцем розміщення (внутрішні, зовнішні);
- за формою залучення (добровільні, спонукальні);
- за характером розміщення (ринкові, неринкові);

- за наявності забезпечення (заставні та без заставні).

Облігації державної позики – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами їхнього розміщення термін та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Облігації державної внутрішньої позики можуть бути:

- короткострокові облігації з терміном обліку менше від 1 року. Емітентом облігацій є Кабінет Міністрів України в особі Міністерства фінансів. Реєстр облігацій ведеться НБУ;

- середньострокові облігації з терміном обігу 1 – 5 років. Купонні виплати відбуваються кожні три місяці. Ставка доходу розраховується за середньозваженими цінами на момент продажу;

- довготермінові облігації зі змінною ставкою доходу з терміном обігу понад 5 років. Купонні виплати проводяться два рази на рік. Дохідність визначається за плаваючою ставкою на основі облікової ставки НБУ;

- довготермінові амортизаційні облігації з терміном обігу – 5 років. Купонний період – 3 місяці, дохідність визначається за середньозваженим рівнем заявок;

- відсоткові облігації внутрішньої державної позики.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Казначейські зобов'язання України можуть бути: довготермінові, середньотермінові, короткотермінові, іменні або на пред'явника, документарні (сертифікат) або бездокументарні.

Облігації зовнішніх державних позик – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їхню номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. **Євро-облігації** — це боргові зобов'язання, що є одним із видів цінних паперів, котрі випускаються позичальниками з метою отримання довгострокових кредитів на євrorинку. Євро-облігації мають всі ознаки облігацій, а також деякі особливості: розміщуються одночасно на ринках кількох країн, а не однієї; валюта

єврооблігації, зазвичай, як для кредитора, так і для боржника є іноземною (за винятком банків США); переважно єврооблігації розміщуються емісійним синдикатом, що створюється банками кількох країн, котрий виступає гарантом з позики. **Фідуціарні позики** — позики, що випускаються одними суб'єктами (переважно іноземними комерційними банками, фінансовими компаніями), а відповідальність (комісійні витрати, сплата відсотків, погашення основної суми боргу) за них несе інший суб'єкт (Україна в особі Міністерства фінансів).

Кожна держава залежно від соціально-політичних, економічних та інших обставин обирає найдоцільніший і прийнятний для неї спосіб реалізації специфічного виду фінансових відносин — державного кредиту.

Дефіцит державного бюджету є ознакою нераціонального використання наявних фінансових ресурсів або наявності форс-мажорних обставин (війна), які вимагають розширення бюджетних видатків. Дефіцит може використовуватися і для активізації підприємницької діяльності через розширення видатків бюджету для стимулювання суспільного попиту. Дефіцит бюджету створює передумови виникнення державного боргу.

Державний та гарантований державою борг — загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених та непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникли на підставі законодавства або договору;

державний борг — загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення;

гарантований державою борг — загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями;

місцевий борг — загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим, обласної ради чи міської територіальної громади з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, АРК, місцевого самоврядування та проводиться за такими ознаками:

- за типом позичальника – державний борг, місцевий борг (борг АРК, борг органів місцевого самоврядування);
- за типом кредитора – за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань (уряди іноземних держав, міжнародні фінансово-кредитні інституції, НБУ інші юридичні особи);
- за типом боргового зобов'язання – за засобами, що використовуються для оформлення боргу (державні облігації, кредитні угоди тощо)
- за терміном погашення :
  - *поточний* – заборгованість держави по зобов'язаннях, за якими настав термін платежу;
  - *основний* – загальна сума заборгованості по зобов'язаннях, за якими термін платежу не настав, та яка не може бути представлена до оплати протягом даного періоду;
- залежно від місця виникнення :
  - *внутрішній* – загальна сума строкових боргових зобов'язань уряду України у грошовій формі, які забезпечені всім майном, що перебуває у державній власності;
  - *зовнішній* – загальна сума заборгованості Уряду кредиторам за межами України, яка виникає як наслідок: розміщення боргових цінних паперів на міжнародних фінансових ринках; одержання позик у інших держав через кредитні лінії під гарантії уряду; одержання позик у міжнародних фінансово – кредитних установах;
- за правовою формою боргових зобов'язань:
  - *прямий* – зобов'язання, що беруться державою як безпосереднім позичальником, шляхом випуску державних цінних паперів, укладення угод про позику або за результатами отримання розпорядниками коштів державного бюджету кредитів, залучених під державні гарантії;
  - *умовний* – зобов'язання, що беруться безпосередньо юридичними особами та гарантуються державою, зокрема зобов'язання за кредитами МВФ;
- за підставами формування прями боргові зобов'язання поділяються на:
  - позики на фінансування бюджету (неефективний борг);
  - позики на фінансування інвестиційних проектів;
  - позики, пов'язані з реструктуризацією чи визнанням боргу;
- за економічною сутністю:
  - *номінальний* борг (основний борг та відсотки);
  - *реальний* борг (борг з урахуванням заборгованості бюджету по соціальних зобов'язаннях);

Основні причини збільшення державного боргу: низький рівень державних доходів у структурі ВВП; неефективність фіскальної політики; неінвестиційне спрямування програм приватизації; нерозвиненість фондового ринку; високі інфляційні очікування; складне соціальне становище населення; форс-мажорні обставини (війна).

Боргова безпека – стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів та видатків державного та місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів. Боргова безпека визначає такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування, ефективності використання внутрішніх та зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, який достатній для вирішення нагальних соціально–економічних проблем, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Рівень боргової безпеки визначається фіксованими показниками критичності обсягів державних запозичень. **Основні макроекономічні показники, які визначають рівень боргової безпеки країни:** державний борг (основний) – у межах 60% ВВП, дефіцит бюджету не більше ніж 3 % ВВП, щорічний приріст державної заборгованості – не більше 3% ВВП, загальний обсяг державного боргу – у межах 55 % ВВП, державний зовнішній борг – не більше 65% річного обсягу експорту, сукупні платежі з обслуговування зовнішнього боргу (відсотки) – не більше 18 % річного експорту, частка зовнішніх позик у покритті дефіциту бюджету – 30%, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – не більше 30 %.

БКУ (ст.18) визначає наступні критичні значення боргу:

загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП,

загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого територіальною громадою боргу станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200 % (для міста Києва – 400 %) середньорічного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку.

З метою недопущення ситуації перевищення заборгованості держави прийнятого рівня урядом можуть застосовуватися наступні **процедури сек'ютеризації боргу:** пролонгація кредитів та позик; консолідація боргових зобов'язань; конверсія боргу (переведення боргу в активи або нові облігації); реструктуризація боргу Паризькому клубу кредиторів, реструктуризація боргу Лондонському клубу кредиторів

(комерційним банкам); списання боргу за рішенням кредиторів; дефолт (відмова від платежів за боргом).

Проведення моніторингу рівня фінансової безпеки, для якого застосовуються відповідні індикатори з визначеними пороговими значеннями, необхідне для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам у цій сфері.

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється центральним органом виконавчої влади – Борговим агентством України, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. Міністерство фінансів здійснює контроль за управлінням державним боргом та гарантованим державою боргом, забезпечуючи визначення організаційно-методологічних засад здійснення такого управління і систематичне проведення аналізу результатів та ефективності такого управління. Рахункова палата не менше ніж один раз на три роки здійснює державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) діяльності Боргового агентства України в частині управління державним та гарантованим державою боргом.

4. Бюджетна система та засади її побудови.

Питання для розгляду:

- **поняття бюджетної системи; склад бюджетної системи;**
- **поняття бюджетного устрою;**
- **особливості прояву децентралізованої моделі у межах унітарної форми бюджетних відносин;**
- **принципи розбудови бюджетної системи (єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, результативності, цільового використання коштів, справедливості і неупередженості, публічності, прозорості);**
- **призначення бюджетної класифікації;**
- **складові бюджетної класифікації доходів;**
- **групування бюджетних видатків за бюджетною класифікацією;**
- **групування за різними ознаками фінансування бюджету та боргу.**

Бюджетна система – сукупність Державного бюджету і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного, адміністративно-територіального устрою й врегульована нормами права. На зміст та структуру бюджетної системи України впливають такі чинники: державний устрій, адміністративно-територіальний устрій, економічні відносини, ступінь розвитку місцевого самоврядування.

Бюджетна система України складається з:

- 1) державного бюджету;
- 2) місцевих бюджетів:
  - а) бюджету Автономної Республіки Крим;
  - б) обласних бюджетів;
  - в) районних бюджетів;
  - г) бюджетів місцевого самоврядування:

бюджети місцевого самоврядування – бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад).

Державний бюджет – форма створення та використання централізованого фонду фінансових ресурсів, що призначені для забезпечення, функціонування органів державної влади й виконання суспільних зобов'язань держави, надання суспільних (публічних) послуг.

Місцеві бюджети – форма створення та використання децентралізованих фондів фінансових ресурсів, що призначені для функціонування органів місцевого самоврядування і виконання делегованих державою функцій.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного й соціального розвитку держави та територіальних громад.

При дослідженні соціально-економічного значення бюджету використовуються макропоказники, які характеризують частку доходів, видатків відповідного бюджету щодо валового внутрішнього продукту країни (ВВП).

Бюджетний устрій – форма організація бюджетних відносин обумовлена принципами побудови, функціонування бюджетної системи, що визначає взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. За кількістю рівнів бюджетної системи розрізняють такі форми бюджетного устрою:

- бюджетний унітаризм (два рівні бюджетної системи);
- бюджетний (фіскальний) федералізм (три рівні бюджетної системи).

Бюджетний устрій в Україні є унітарним, що визначається Конституцією України.

У межах тієї чи іншої форми бюджетного устрою відносини між ланками бюджетної системи можуть формуватися за відповідними моделями. В умовах унітарної форми бюджетного устрою може існувати: централізована модель – характеризується обмеженням прав місцевих бюджетів формувати свої бюджети, авторитарним розподілом видаткових повноважень; децентралізована модель – невтручання держави в бюджетний процес регіону, чітке розмежування дохідних та видаткових повноважень, незалежність від форми державного устрою. В умовах бюджетного федералізму (федеративна форма бюджетного устрою) може існувати: дуалістична модель – права визначення дохідних джерел належать регіональним та центральним бюджетам, а місцеві бюджети отримують кошти від регіональних бюджетів; корпоративна (кооперативна) модель – всі три ланки бюджетної системи є рівноправними партнерами при визначенні дохідних та видаткових повноважень та інші.

Згідно зі ст. 7 Бюджетного кодексу України бюджетна система ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи – єдність забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності – держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування, які в свою чергу не відповідають по зобов'язаннях держави та одне одного. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів влади на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів влади;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та

розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, ВР АРК та відповідними радами.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Бюджетна класифікація застосовується для здійснення контролю за діяльністю органів державної влади, органів влади АРК, місцевого самоврядування, розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, видатків, забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівнянності бюджетних показників. Відповідно до бюджетної класифікації встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів по певних періодах року у документі, що визначається як **бюджетний розпис**.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

1) класифікація доходів бюджету;

- 2) класифікація видатків та кредитування бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Класифікація доходів бюджету

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Ст.9 БКУ та бюджетною класифікацією доходів, що затверджується відповідним наказом Мінфіну визначаються наступні розділи (групи) та підгрупи доходів:

Група 1. Податкові надходження – це передбачені податковим законодавством загальнодержавні й місцеві податки, збори та обов'язкові платежі:

1.1. податки на доходи, податки на прибуток, на збільшення ринкової вартості (податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, військовий збір);

1.2. податки на власність (з власників автотранспорту, збір за реєстрацію авто);

1.3. збори за спеціальне використання природних ресурсів (збір за використання водних, лісових ресурсів, плата (податок) за землю, збір за геологорозвідувальні роботи);

1.4. внутрішні податки на товари та послуги (ПДВ, акцизний податок);

1.5. податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (ввізне та вивізне мито);

1.6. окремі податки, що зараховуються до місцевих бюджетів (місцеві податки та збори нараховані до 2011р)

1.7. рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси (рентні платежі за використання різних природних ресурсів, збір-цільова надбавка до тарифу на газ та електричну, теплову енергію)

1.8. місцеві податки та збори (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, збір за місця для паркування авто, туристичний збір, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, єдиний податок для суб'єктів малого бізнесу)

1.9. інші податки та збори (екологічний податок, збір за забруднення навколишнього природного середовища, збір на розвиток садівництва, хмелярства тощо).

Група 2. Неподаткові надходження – надходження від державної діяльності, разові та випадкові платежі, які не мають прямого призначення, але формують доходи бюджету.

2.1. доходи від власності та підприємницької діяльності (перевищення доходів над видатками НБУ, доходи від лотерей, доходи від розміщення тимчасово вільних коштів бюджетів, дивіденди на державні корпоративні права, частина чистого прибутку державних (комунальних) підприємств, що вилучається до бюджету);

2.2. адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного і побічного продажу (плата за ліцензії, виконавчий збір, плата за оренду державного чи комунального майна, митні збори, плата за утримання дітей у школах-інтернатах),

2.3. надходження від штрафів і фінансових санкцій (*не застосовується*);

2.4. інші неподаткові надходження (кошти від реалізації конфіскації, надлишкового озброєння, космічної техніки, портовий збір, доходи від операцій з кредитування та надання гарантій, концесійні платежі, збори на обов'язкове пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій);

2.5. власні надходження бюджетних установ (плата за послуги за їхньою діяльністю, надходження від їхньої додаткової господарської діяльності, частина плати за оренду, надходження від реалізації рухомого майна, благодійні внески, гранти тощо).

Група 3. Доходи від операцій з капіталом – надходження, що пов'язані з продажем матеріальних та нематеріальних активів держави й органів місцевого самоврядування:

3.1. надходження від продажу основного капіталу (реалізація безгосподарного майна, скарбів, дорогоцінних металів, надходження від відчуження комунального майна);

3.2. надходження від реалізації державних запасів товарів (державного матеріального резерву, мобілізаційного резерву);

3.4. кошти від продажу землі та нематеріальних активів;

3.5. податки на фінансові операції та операції з капіталом;

Група 4. Офіційні трансферти – кошти одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній, безповоротній основі:

- офіційні трансферти від органів державного управління (кошти, що передаються з одного бюджету в інший – базова дотації, реверсна дотація, субвенції);

- офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій (кошти від ООН, ОБСЄ, гранти, допомога ЄС, секторальна бюджетна підтримка ЄС тощо).

Група 5. Цільові фонди (фонди, утворені органами місцевого самоврядування, фонд захисту осіб з інвалідністю).

Бюджетна класифікація видатків. Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

- 1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

- 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

- 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету);

- 4) за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (економічна класифікація видатків бюджету)

Бюджетна класифікація видатків застосовується з метою упорядкування обліку вихідних фінансових потоків бюджетної системи та проводиться за єдиними правилами для всіх ланок бюджетної системи. Видатки Державного бюджету, що визначені у бюджетному розписі, мають передбачати кодування відповідно до всіх видів бюджетної класифікації видатків: економічної, функціональної, відомчої та програмної.

Економічна класифікація видатків проводиться за ознакою економічної сутності видатків та передбачає наявність наступних груп та підгруп видатків:

1. поточні видатки (видатки споживання):

- оплата праці;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання предметів постачання, матеріалів, оплата послуг;
- видатки на відрядження;
- оплата комунальних послуг та енергоносіїв;
- дослідження, розробки, державні програми;

2. капітальні видатки (видатки розвитку):

- придбання основних фондів (нове будівництво, капітальний ремонт);

- створення державних запасів та резервів;
  - придбання землі та необоротних матеріальних активів, капітальні трансферти;
3. нерозподілені видатки;
  4. кредитування за вирахуванням погашення;

Функціональна класифікація видатків проводиться за ознакою функцій, з виконанням яких пов'язані відповідні видатки бюджету, та передбачає групування видатків за 10 розділами:

1. загальнодержавні функції (вищі органи державного управління, органи місцевого самоврядування, фінансова та зовнішньоекономічна діяльність, економічна допомога зарубіжним країнам, фундаментальні та наукові дослідження, проведення виборів, референдумів, обслуговування державного боргу та трансфертів між бюджетами);

2. оборона (військова, цивільна), військова освіта, дослідження та розробки у сфері оборони;

3. громадський порядок та судова влада (громадський порядок, охорона кордонів, боротьба зі злочинністю, протипожежний захист та рятування, кримінально-виконавча система, діяльність у сфері безпеки держави, нагляд за дотриманням законів та представництво держави в суді);

4. економічна діяльність (загальноекономічна, торгівельна та трудова діяльність, сільське, лісове, рибне господарства та мисливство, паливно-енергетичний комплекс, вугільна галузь, інша промисловість та будівництво, зв'язок та телекомунікації, туризм, науково-дослідні роботи);

5. охорона навколишнього природного середовища;

6. житлово-комунальне господарство;

7. охорона здоров'я (медична продукція та обладнання, поліклініки та амбулаторії, швидка допомога, лікарні та санаторії, санітарно-профілактичні заходи та заклади, науково-дослідницька та інша діяльність);

8. духовний та фізичний розвиток (фізкультура та спорт, культура та мистецтво);

9. освіта (дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, вища, післядипломна, позашкільна освіта, програми матеріального забезпечення навчальних закладів, дослідження та розробки в галузі);

10. соціальний захист та соціальне забезпечення (соціальний захист на випадок безробіття, захист пенсіонерів, ветеранів війни та праці, захист сім'ї, дітей, молоді, захист безробітних та інших категорій населення,

допомога у вирішенні житлового питання, дослідження та розробки в галузі).

Відомча класифікація видатків – групування видатків за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів. На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів. Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Програмна класифікація видатків – групування видатків за ознакою бюджетної програми, з виконанням якої вони пов'язані.

Бюджетна програма – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів згідно покладених на нього функцій. Бюджетні програми складаються головними розпорядниками бюджетних коштів, затверджуються мінфіном (на місцевому рівні фінансовим управлінням) після включення видатків до бюджетного розпису та передбачають наявність параметрів, які відображаються в *паспорті бюджетної програми* (відповідальний виконавець програми, мета програми, цілі та завдання програми, підпрограми, обсяги бюджетних ресурсів, показники результативності виконання програми).

Класифікація фінансування бюджету містить джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету. Витрати на погашення боргу належать до складу фінансування бюджету. Фінансування бюджету класифікується за:

- 1) типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань);
- 2) типом боргового зобов'язання (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету).

Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, АРК, обласної ради, міської територіальної громади. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

5. Бюджетний процес: теоретичні та організаційні засади.

Питання для розгляду:

- визначення бюджетного процесу;
- учасники бюджетного процесу;
- розпорядники коштів бюджету;
- стадії бюджетного процесу;
- сутність бюджетного прогнозування як першої стадії бюджетного процесу;
- організація процесу підготовки та складання проекту бюджету як друга стадія бюджетного процесу;
- процедура розгляду та затвердження бюджету як третя стадія бюджетного процесу;
- виконання бюджету за доходами та видатками і внесення поточних змін до бюджету як четверта стадія бюджетного процесу;
- організація звітування про виконання бюджету та прийняття рішення про виконання бюджету як п'ята стадія бюджетного процесу;
- бюджетний контроль як складник фінансового контролю;
- система внутрішнього фінансового контролю;
- система зовнішнього фінансового контролю;
- організація контролю за дотримання бюджетного законодавства Рахунковою палатою України (аудит, перевірки);
- організація контролю за дотримання бюджетного законодавства Державною аудиторською службою України.

Бюджетний процес — регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;
- 2) складання проектів бюджетів;
- 3) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 4) виконання бюджету, зокрема у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль, аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Учасниками бюджетного процесу є органи (державної влади та місцевого самоврядування), бюджетні установи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями. Бюджетними повноваженнями визнаються права й обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

До учасників бюджетного процесу відносяться органи управління бюджетом:

- *органи законодавчої та виконавчої влади* (Верховна Рада України, місцеві ради, Президент України, Кабінет Міністрів України, Кабінет Міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконкоми місцевих рад);
- *органи оперативного управління бюджетом* (органи системи Міністерства фінансів України: Міністерство фінансів, обласні фінансові управління, фінансові управління міст Києва та Севастополя, міські та районні фінансові відділи; Державна казначейська служба України; Державна аудиторська служба, Державна фіскальна служба, Рахункова палата України);
- *органи нефінансового профілю, які виконують свої функції, що пов'язані з бюджетом* (по лінії формування доходів – органи МВС, органи юстиції та нотаріальні контори, правоохоронні органи й інспекції; по лінії фінансування видатків – галузеві міністерства та відомства, підприємства, організації та установи, які є розпорядниками чи отримувачами коштів бюджету).

Міністерству фінансів України належить провідне місце серед державних органів у сфері забезпечення бюджетної політики держави. Центральний апарат МФУ сформовано в 1992 р., його повноваження визначені у Положенні «Про Міністерство фінансів України», яке затверджено Указом Президента України 29.08.1999р. МФУ забезпечує проведення єдиної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованих на реалізацію завдань соціального та економічного розвитку України. МФУ разом із ДАСУ реалізує урядовий державний фінансовий контроль.

Державна податкова служба та митна служба України утворена постановою КМУ від 06.03.2019 № 227 шляхом реорганізації Державної фіскальної служби (яка у 2014 р. трансформувалася з Міністерства доходів і зборів, повноваження податкової служби визначались відповідним Законом України від 1991 р., що втратив

чинність 2012р.). До системи органів державної податкової служби належать: ДПС; територіальні управління ДПС, до системи державної митної служби включаються: МС та теруправління МС .

Державне казначейство України утворено на підставі Указу Президента України від 27.04.1995 року з метою забезпечення ефективного управління коштами державного бюджету та підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних фінансових ресурсів, обліку фінансових ресурсів бюджетної системи України. До складу ДКУ входять: Головне управління, територіальні обласні управління, міжрайонні управління. Завданнями казначейства є внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, її реалізація.

Державна аудиторська служба України функціонує згідно з нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність органів Держаудитслужби

України: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», постанова КМУ від 03.02.2016 р. № 43 «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» тощо. До складу ДАСУ входять територіальні офіси: Північний, Північно-Східний, Західний, Південний. Головним завданням ДАСУ є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням та достовірністю бухгалтерського обліку й звітності розпорядників бюджетних коштів різних рівнів та одержувачів бюджетних коштів; реалізує державний фінансовий контроль через здійснення: державного фінансового аудиту; перевірки державних закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель; проводить оцінку управління бюджетними коштами, досягнення їхньої економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ. ДАСУ є центральним органом державного фінансового контролю.

Рахункова палата України – здійснює свою діяльність самостійно від інших органів державної влади. Рахункова палата є вищим органом зовнішнього державного фінансово-економічного контролю (парламентський контроль). Здійснює фінансовий контроль окремих стадій бюджетного процесу, що пов'язані з виконанням бюджету та звітністю про його виконання та аудит відповідності на стадії планування бюджету..

Учасниками бюджетного процесу визначаються **розпорядники бюджетних коштів** – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань, довгострокових зобов'язань за енергосервісом, середньотермінових зобов'язань у сфері охорони здоров'я та здійснення витрат бюджету. Розпорядники бюджетних коштів, що за обсягом наданих прав можуть бути як:

- головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують бюджетні повноваження шляхом установлення бюджетних призначень;

- розпорядники 2-го рівня – бюджетні установи в особі їх керівників, які уповноважені на: отримання асигнувань; прийняття зобов'язань; здійснення виплат та виконання функцій установою; здійснення виплат та розподіл виділених асигнувань для переказу розпорядникам 3-го рівня або одержувачам, що їм підпорядковані;

- розпорядники 3-го рівня – бюджетні установи в особі їх керівників, які уповноважені на: отримання асигнувань; прийняття зобов'язань; здійснення виплат на виконання функцій фінансової установи.

Бюджетне призначення — повноваження, надане головному розпорядникові бюджетних коштів цим Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження і дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетне асигнування — повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету. **Бюджетне зобов'язання** — будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або в майбутньому.

Функції головного розпорядника бюджетних коштів:

1. розроблення плану діяльності відповідно до завдань, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;
2. складання проекту кошторису, бюджетного запиту, що містять пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів;

3. подання до Міністерства фінансів чи до місцевого фінансового органу бюджетного запиту і проекту кошторису;
4. отримання бюджетних призначень шляхом їхнього затвердження у Законі України про Державний бюджет чи рішенні про місцевий бюджет;
5. доведення до розпорядників нижчого рівня (або одержувачів) бюджетних коштів відомостей про обсяги асигнувань;
6. здійснення управління бюджетними асигнуваннями;
7. затвердження кошторису розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня;
8. здійснення внутрішнього контролю за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками нижчого рівня та одержувачами і контролю за витрачання ними бюджетних коштів;
9. отримання звітів від розпорядників нижчого рівня й аналіз ефективності використання бюджетних коштів.

Бюджетне прогнозування — процес складання прогнозу доходів і видатків бюджетів на майбутні періоди, що базується на економічних та специфічних припущеннях у галузі фінансової, бюджетної політики.

Прогнозування бюджетних показників має: розраховувати майбутній вплив поточних рішень, програм і політики (аналіз впливу), визначати та аналізувати можливості збалансування доходів та видатків (аналіз дефіциту), визначати можливі фіскальні ризики та упереджувати їх наслідки (аналіз ризиків).

Фіскальні ризики – чинники (включно умовні зобов'язання та квазіфіскальні операції), що можуть призводити до зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету, відповідно спричинити збільшення дефіциту бюджету та державного (місцевого) боргу порівняно з плановими бюджетними показниками.

Умовні зобов'язання – потенційні зобов'язання бюджету, що підтверджуються лише після настання чи ненастання певних подій у майбутньому. **Квазіфіскальні операції** – операції органів державної влади і місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки, що не відображаються у показниках бюджету, але можуть спричинити зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету в майбутньому.

Прогнози є інструментом фінансового управління, що мають передбачати вплив поточної політики, економічних тенденцій, ймовірностей, та дають органам управління реальні переваги, а саме:

- пов'язують політику і бюджет для досягнення довготермінових планів,
- прогнозують фінансову ситуацію і залишають час для запобігання несприятливим подіям, фінансовим ризикам,
- поліпшують якість прийняття фінансових рішень,
- дозволяють визначити альтернативні шляхи розв'язання існуючих проблем,
- дозволяють краще оцінити бюджетні пропозиції та прийняти відповідні рішення,
- сприяють відкритості управління і прозорості прийняття рішень.

Бюджетне прогнозування має формалізуватися як: бюджетна стратегія; бюджетна Декларація (прогноз бюджету держави), прогноз місцевого бюджету.

Бюджетна декларація являє собою документ середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період, є основою для складання проекту Державного бюджету України та прогнозів місцевих бюджетів.

Бюджетна декларація має містити положення (ст. 33 БКУ) щодо:

- основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України (із зазначенням показників номінального і реального обсягу ВВП, індексів споживчих цін та цін виробників, рівня безробіття, припущень щодо курсу гривні до долара США в середньому за рік та на кінець року тощо);
- загальних показників доходів і фінансування державного бюджету, повернення кредитів, загальних граничних показників видатків та надання кредитів з державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);
- частки прогнозного річного обсягу ВВП, що перерозподіляється через зведений бюджет України, пріоритетних завдань податкової політики, показників за основними видами доходів державного бюджету;
- дефіциту (профіциту) державного бюджету, показників за основними джерелами фінансування, а також державного боргу, гарантованого державою боргу і надання державних гарантій;

- розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення;
- пріоритетних завдань фінансового забезпечення реалізації державної політики у різних сферах діяльності (включно фінансове забезпечення судової влади та її незалежності);
- обсягу державних капітальних вкладень на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проектів із зазначенням пріоритетних напрямів, обсягу коштів державного фонду регіонального розвитку;
- граничних показників видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету головним розпорядникам коштів державного бюджету, а також цілей державної політики у відповідній сфері діяльності та показників їх досягнення за результатами попереднього бюджетного періоду, очікуваних у поточному бюджетному періоді та прогнозних на середньостроковий період;
- взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами (включно показники для складання прогнозів місцевих бюджетів);
- загального оцінювання фіскальних ризиків, їхнього впливу на показники державного бюджету тощо.

Прогноз місцевого бюджету – документ середньотермінового бюджетного планування, що визначає показники місцевого бюджету на середньотерміновий період і є основою для складання проекту місцевого бюджету.

Прогноз місцевого бюджету на середньотерміновий бюджетний період:

- **складає** місцевий фінансовий орган щороку спільно з іншими головними розпорядниками бюджетних коштів відповідно до цілей та пріоритетів, визначених у прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку країни і відповідної території, та з урахуванням Бюджетної декларації;
- **подається до 15 серпня року**, що передує плановому, до Ради міністрів АРК, місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних місцевих рад;
- **розглядається та схвалюється не пізніше 1 вересня** Радою Міністрів АРК, Місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевих рад;
- **подається для розгляду** у 5-денний строк до Верховної Ради АРК, відповідних місцевих рад разом із фінансово-економічними обґрунтуваннями;

- **містить** основні прогностичні показники економічного і соціального розвитку відповідної території; загальні показники доходів і фінансування місцевого бюджету, повернення кредитів, загальні граничні показники видатків та надання кредитів (з розподілом на загальний та спеціальний фонди); показники за основними видами доходів місцевого бюджету; показники дефіциту (профіциту) місцевого бюджету, показники за основними джерелами фінансування місцевого бюджету, показники місцевого боргу, гарантованого боргу і надання місцевих гарантій; граничні показники видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету головним розпорядникам бюджетних коштів; обсяги капітальних вкладень у розрізі інвестиційних проектів; тощо.

Бюджетна пропозиція – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції до Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для досягнення цілей державної (регіональної) політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник бюджетних коштів, та показників їх досягнення, на підставі відповідних орієнтовних граничних показників видатків бюджету та надання кредитів з бюджету на середньотерміновий період.

Середньотермінове бюджетне планування полягає у визначенні на підставі програми діяльності уряду головними розпорядниками бюджетних коштів плану своєї діяльності на середньотерміновий період (3-5 років) (обсяг коштів необхідний для досягнення поставлених цілей), запроваджено в Україні з 2004 р.

Мета середньотермінового бюджетного планування:

- поліпшення макроекономічного балансу;
- забезпечення відкритості у досягненні відповідних цілей протягом 3-5 років;
- дотримання пріоритетів у сфері державних видатків;
- забезпечення можливості контролю за реалізацією поставлених цілей;
- визначення загальних цілей бюджетної політики;
- можливість ініціювання змін у державній політиці;
- удосконалення механізму розподілу бюджетних коштів;
- підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за ефективне та раціональне використання бюджетних асигнувань;

- посилення загального бюджетного контролю.

У середньотерміновому плануванні застосовується **програмно-цільовий метод бюджетування** – управління бюджетом за умови витрачання бюджетних коштів лише з метою досягнення соціально-значущих результатів. За цим методом обов’язково планується видаткова частина державного бюджету та місцевих бюджетів.

Ознаки програмно-цільового методу бюджетного планування:

- зосередженість на результатах, яких необхідно досягти;
- можливість оцінювання наслідків бюджетних рішень у процесі їхнього прийняття;
- посилення відповідальності за витрачання бюджетних коштів;
- можливість аналізу витрат на основі результативності;
- забезпечення прозорості бюджетного процесу.

Результатом застосування програмно-цільового методу бюджетного планування є **бюджетна програма** – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань, виконання яких пропонує і здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Бюджетні програми складаються відповідно до прийнятої стандартної форми (паспорт бюджетної програми) та передбачають: мету; завдання; напрями діяльності; відповідального виконавця; результативні показники. Бюджетна програма складається з: підпрограм (містять деталізацію задач, ключові показники результативності); проектів (сукупність напрямів діяльності; мають строки початку та завершення, перелік детальних показників результативності, джерела фінансування, статті видатків за економічною класифікацією).

Показники результативності бюджетної програми:

- **показники затрат** – визначають обсяги у структуру ресурсів, що забезпечують виконання бюджетної програми та характеризують структуру її витрат (кількість установ, обладнання, штатних одиниць);
- **показники продукту** – використовуються для оцінки досягнення поставленої мети (обсяги виробленої продукції, наданих послуг, кількість користувачів робіт, послуг);
- **показники ефективності** – залежно від напрямів виконання бюджетної програми можуть визначатися як: витрати ресурсів на одиницю продукту (економність), відношення максимальної кількості наданих послуг, робіт до витраченого обсягу фінансових

ресурсів (продуктивність), досягнення визначеного результату (результативність);

- **показники якості** – відображають сукупність властивостей, які характеризують досягнуті результати якості створеного продукту, що задовольняють споживача відповідно до їх призначення, демонструють послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у наданні послуг, робіт споживачам за рахунок коштів бюджетної програми (отримання ефектів від реалізації програми).

Основні вимоги до результативних показників бюджетної програми:

- визначення на підставі фактично досягнутих у попередніх бюджетних періодах з урахуванням прогнозу розвитку на перспективу,
- узгодження з показниками, встановленими Програмою діяльності уряду, прогнозними та програмними документами соціально-економічного розвитку, державними цільовими програмами,
- розкриття мети, завдань, напрямів використання бюджетних коштів, характеристика динаміки досягнення мети, виконання завдань, напрямів використання бюджетних коштів,
- відображення характерних особливостей та специфіки діяльності, визначення результатів діяльності розпорядків коштів бюджету,
- можливість перевірки достовірності їх розрахунків, зіставлення за окремі періоди, порівняння з іншими показниками,
- підтвердження статистичною та фінансовою звітністю, даними бухгалтерського обліку, які є джерелами інформації для визначення результативних показників бюджетної програми.

Бюджетна програма складається з підпрограм (містить деталізацію задач, ключові показники результативності); проєктів (сукупність напрямів діяльності; мають строки початку та завершення; перелік детальних показників результативності; джерела фінансування; статті видатків за економічною класифікацією). Програма має відповідний код класифікації, який складається з 7-ми цифр: перші 3 цифри – код відомчої класифікації, 4-та – ознака відповідального виконавця бюджетної програми для кожної бюджетної програми (від 1 до 9), наступні дві – номер бюджетної програми в межах напрямку (від 1 до 99), остання цифра – напрями діяльності в межах даної програми.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції до проєкту бюджету на плановий бюджетний період з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для виконання покладених на

нього функцій на середньотерміновий період, на підставі відповідних граничних показників видатків бюджету та надання кредитів з бюджету.

Поточне (щорічне) планування державного бюджету.

Плануванню бюджетних показників на поточний рік передують формування прогнозу (бюджетна декларація для державного бюджету, прогноз місцевого бюджету).

Алгоритм управлінських дій при складанні Бюджетної декларації:

- Національний банк України до 1 березня року, що передують плановому, подає Президенту, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України орієнтовну інформацію щодо прогнозованого прибутку НБУ, який підлягає перерахуванню до держбюджету (з уточненням до 15 квітня); до 15 березня – прогнозні монетарні показники, показники валютно-курсової політики на середньостроковий період.
- Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, до 1 березня подає Мінфіну орієнтовні основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період (з уточненням до 15 квітня).
- Вища рада правосуддя до 1 березня подає Кабміну пропозиції щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади та її незалежності.
- Мінфін розробляє та доводить до головних розпорядників коштів державного бюджету інструкції з підготовки пропозицій до Бюджетної декларації, орієнтовні граничні показники видатків державного бюджету, надання кредитів з державного бюджету на середньостроковий період (включаючи додаткові фінансові обмеження).
- Головні розпорядники коштів готують пропозиції до Бюджетної декларації, включаючи інформацію щодо цілей державної політики у відповідній сфері діяльності та показників їх досягнення.
- Мінфін здійснює аналіз поданих пропозицій до Бюджетної декларації на відповідність доведеним орієнтовним граничним показникам, за результатами якого Міністр фінансів приймає рішення про включення пропозицій до Бюджетної декларації.
- Мінфін до 15 травня подає Бюджетну декларацію на розгляд Уряду.
- Уряд щороку, не пізніше 1 червня схвалює Бюджетну декларацію постановою. З дня схвалення Бюджетної декларації втрачає

чинність Бюджетна декларація, схвалена у попередньому бюджетному періоді.

- Уряд подає до Верховної Ради Бюджетну декларацію разом із фінансово-економічним обґрунтуванням (розрахунки і пояснення до положень, показників) у триденний строк з дня її схвалення.
- Верховна Рада розглядає Бюджетну декларацію за спеціальною процедурою (схвалює до 15 червня).

Поточне планування Державного бюджету відбувається за нормами фінансового планування та відповідно до законодавчої процедури, що прийнята у країні. Результатом поточного планування бюджету є прийняття закону про Державний бюджет, що затверджує бюджет як фінансовий плану, складання бюджетного розпису, за яким бюджет буде виконуватися. *Порядок поточного (щорічного) планування Державного бюджету* визначається Бюджетним кодексом України (бюджетним регламентом) та **передбачає 3 стадії**:

1) підготовка до складання проекту бюджету (до 01 квітня року, що передує плановому) НБУ має подати Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України проект основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період. Міністерство фінансів разом з Мінекономіки за дорученням Уряду проводить попередню роботу:

- визначає прогностичні макроекономічні показники (на підставі плану соціально-економічного розвитку країни на відповідний рік);

- проводить аналіз виконання зведеного бюджету попереднього року;

- визначає загальний прогностичний рівень доходів, видатків, фінансування бюджету;

- розробляє методично-нормативні вказівки щодо проведення розрахунків та формування запитів до проекту бюджету;

- формує проект основних напрямів бюджетної політики на наступний рік (бюджетну декларацію), що має бути подана до Верховної Ради України до *1 червня року*, що передує плановому. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період (бюджетна резолюція).

2) розроблення та розгляд пропозицій проекту Державного бюджету. Міністерство фінансів на основі пропозицій про бюджетні надходження та бюджетних запитів розпорядників коштів про видатки формує проект бюджетного розпису та проект Закону України «Про Державний бюджет». МФУ подає проект Державного бюджету до

Кабінету Міністрів України. КМУ приймає постанову про схвалення проекту і подає його разом із відповідними матеріалами до Верховної Ради України не пізніше ніж *15 вересня року*, що передує плановому.

3) прийняття Державного бюджету. За дорученням Кабінету Міністрів України законопроект у Верховній Раді України представляє МФУ(міністр).

Законопроект в **1-ому читанні** розглядається не пізніше ніж 1 жовтня року, що передує плановому, а до 15 жовтня мають бути опрацьовані висновки та пропозиції суб'єктів законодавчої ініціативи з приводу коригувань проекту. Затвердження висновків та пропозицій до законопроекту вважається прийняттям законопроекту в 1-ому читанні (*до 20 - 25 жовтня року*, що передує плановому).

II-е читання – до 3 листопада року, що передує плановому Кабінет Міністрів має подати до Верховної Ради України доопрацьований законопроект. II-е читання має бути завершене до *20 листопада року*, що передує плановому з обов'язковим визначенням показників, що не можуть бути змінені в III-му читанні:

- загальний обсяг доходів, видатків;
- дефіцит Державного бюджету;
- граничний обсяг державного боргу;
- обсяги міжбюджетних трансфертів.

III-е читання – Комітет Верховної Ради з питань бюджету доопрацьовує проєкт та вносить його до Верховної Ради на розгляд не пізніше ніж *25 листопада року*, що передує плановому.

Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік приймається Верховною Радою України *до 1 грудня року*, що передує плановому та вступає в силу після підписання його Президентом України та офіційного опублікування.

Якщо Державний бюджет не приймається в установлений термін його виконання відбувається за планованими показниками попереднього бюджетного періоду (в розмірі 1/12 щорічних призначень видатків споживання).

Поточне (щорічне) планування місцевих бюджетів. Планування місцевих бюджетів відбувається за процедурою визначеною у БКУ, єдиною для всіх місцевих бюджетів та пов'язаною з процедурою планування державного бюджету України. Результатом планування місцевого бюджету є прийняття рішення місцевої радою відповідного рівня про затвердження місцевого бюджету, як фінансового плану органу

місцевого самоврядування, складанням бюджетного розпису, що є основою для подальшого виконання бюджету.

Планування місцевого бюджету відбувається **в 3 стадії:**

1. підготовка до складання проєктів місцевих бюджетів;

2. розробка та розгляд пропозицій проєкту місцевого бюджету – проєкт рішення про місцевий бюджет готується фінансовим управлінням, схвалюється місцевою державною адміністрацією та виконкомом Ради, і подається на розгляд Верховної Ради АРК, обласної ради (до 10 грудня, що передує плановому), районних, міських, селищних, сільських рад (до 25 грудня);

3. затвердження місцевого бюджету відбувається на сесії відповідних рад шляхом прийняттям Рішення про затвердження місцевого бюджету, в двотижневий термін після опублікування Закону України «Про Державний бюджет» (для бюджетів базового рівня до 25 грудня, не залежно від затвердження Державного бюджету, але в частині виключно власних та закріплених доходів, тобто без трансфертів). Якщо місцевий бюджет не ухвалюється в установлений термін його виконання відбувається за планованими показниками поточного періоду (видатки фінансуються в межах власних надходжень місцевих бюджетів і виключно на поточне споживання).

Набуває обертів процес залучення громади до формування місцевого бюджету. **Партисипаторний бюджет** (Participatory Budget) – це місцевий бюджет/частина бюджету, розроблений і затверджений за участю громадськості, це фінансовий план спільного управління, здійснюваного громадянами та місцевими органами влади, це частина міського бюджету, з якого на конкурсній основі здійснюється фінансування проєктних пропозицій (оформлених ідей), підготовлених жителями (авторами) для покращення умов проживання у місті і вирішення різних місцевих проблем. Інші назви партисипаторного бюджету – бюджет участі, учасницький бюджет, партисипативний бюджет, громадський бюджет. Найважливішою умовою демократичної участі суспільства є соціальна рівність: принцип участі повинен ставитися і до недержавних суспільних інститутів, де люди прямо висловлюють свою волю. Свобода, рівне право на саморозвиток можуть бути досягнуті тільки в партисипаторному суспільстві, яке удосконалює почуття політичної ефективності та сприяє прояву турботи про колективні вимоги. У такому суспільстві громадяни добре проінформовані, зацікавлені у своїй високій активності у суспільному житті.

Виконання бюджету є однією з стадій бюджетного процесу та передбачає забезпечення надходження запланованих доходів до всіх ланок бюджетної системи і забезпечення фінансування заходів (видатків), що передбачені у зведеному бюджеті держави.

Виконання бюджету відбувається протягом бюджетного періоду та передбачає здійснення учасниками бюджетного процесу відповідних дій:

- 1) операції з коштами державного та місцевих бюджетів;
- 2) розрахунково–касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- 3) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань, здійсненні платежів;
- 4) бухгалтерський облік та складання звітності про виконання бюджетів.

Принципи організації виконання бюджету:

- 1) забезпечення повного та своєчасного надходження доходів загалом і за кожним джерелом окремо;
- 2) фінансування видатків у межах сум, що затверджені у бюджетному розписі;
- 3) дотримання режиму економії бюджетних коштів;
- 4) забезпечення ефективного контролю за використанням коштів;
- 5) дотримання фінансової дисципліни;
- 6) надання бюджетних коштів за умови виконання розпорядниками коштів планових завдань з урахуванням раніше виділених бюджетних коштів;

До процесу розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів долучаються органи Державного казначейства та банківські установи. **Виконання бюджету може здійснюватися в таких формах:**

- 1) банківська форма касового виконання бюджету;
- 2) банківсько–казначейська (змішана) форма касового виконання бюджету;
- 3) казначейська форма касового виконання бюджету (застосовується до всіх бюджетів в Україні).

Принципи казначейської форми обслуговування бюджету:

- 1) концентрація коштів бюджетної системи на Єдиному казначейському рахунку;
- 2) можливість застосування системи попереднього та поточного контролю за потоками бюджетних коштів;

3) розмежування повноважень розпорядника бюджетних коштів та казначея.

Єдиний казначейський рахунок – рахунок, відкритий Державному казначейству України у НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів НБУ.

Виконання бюджету здійснюється за **бюджетним розписом** – документом, у якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів у певних періодах часу відповідно до бюджетної класифікації. Бюджетний розпис державного бюджету затверджується Міністерством фінансів відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набирання чинності законом про Державний бюджет. Бюджетний розпис місцевого бюджету затверджується керівником місцевого фінансового органу виконавчого комітету відповідної місцевої ради.

З метою зарахування надходжень та здійснення видатків в органах Державного казначейства України відкриваються **казначейські рахунки, як-то:**

1. бюджетні рахунки для зарахування бюджетних надходжень (за кожним кодом бюджетної класифікації доходів з урахуванням територіальної структури органів ДКУ);

2. бюджетні рахунки для операцій клієнтів за бюджетними коштами:

2.1. реєстраційні рахунки за загальним фондом для розпорядників коштів (відкриваються за бюджетними програмами та кодами видатків);

2.2. реєстраційні рахунки за спеціальним фондом для розпорядників коштів;

2.3. рахунки, що відкриваються одержувачами бюджетних коштів;

2.4. рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів;

3. небюджетні рахунки.

Казначейські рахунки відкриваються в межах єдиного казначейського рахунку. Правила відкриття розпорядниками бюджетних коштів казначейських рахунків визначаються спеціальним порядком і в повній мірі відповідають правилам, що застосовуються в банківській сфері.

Виконання бюджету за доходами полягає у забезпеченні надходження платежів, податків до бюджету (як державного так і місцевих бюджетів).

Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету і має виключне право надання відстрочок по сплаті податків, зборів. Органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до бюджетів податків, зборів та інших доходів

відповідно до законодавства, які зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення. Ці надходження визнаються зарахованими в доход бюджетів з моменту їхнього зарахування на ЄКР.

Органами Державного казначейства України при обслуговуванні бюджету здійснюються наступні операції пов'язані з доходами:

- 1) операції з надходженнями коштів до загального фонду державного бюджету;
- 2) операції з коштами від повернення бюджетних позичок, кредитів, наданих під державні гарантії за рахунок коштів загального фонду державного бюджету;
- 3) операції за надходженням до спеціального фонду державного бюджету;
- 4) операції за платежами, які розподіляються між загальним та спеціальним фондами бюджету;
- 5) операції за платежами до бюджету, які розподіляються між державним та місцевими бюджетами;
- 6) операції за коштами тимчасово віднесених до доходів державного бюджету, які підлягають розподілу;
- 7) операції з власних надходжень бюджетних установ;
- 8) операції з виконання державного бюджету за доходами на центральному рівні в органах Державного казначейства України;
- 9) повернення неправильно або помилково сплачених коштів до державного бюджету за висновками відповідних органів;
- 10) облік та складання звітності про надходження коштів до державного бюджету.

Виконання бюджету за видатками полягає в організації фінансування розпорядників коштів бюджету, одержувачів, інших бюджетних проектів за умови функціонування внутрішньої платіжної системи. Стадіями виконання державного бюджету України за видатками визнаються:

- 1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;
- 2) затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;
- 3) взяття розпорядниками коштів бюджетних зобов'язань;
- 4) отримання товарів, робіт та послуг розпорядниками згідно до договорів (правочинів);
- 5) здійснення платежів розпорядниками коштів на користь надавачів послуг та товарів;

б) використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм безпосередньо розпорядниками бюджетних коштів.

Відповідно до затвердженого бюджетного розпису розпорядники коштів бюджету одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів.

Державне казначейство України здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису державного бюджету України. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за управління бюджетними асигнуваннями і здійснення контролю за виконанням процедур та вимог. Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та провадять видатки тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами. Після отримання товарів, робіт та послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання розпорядник бюджетних коштів приймає рішення про їхню оплату та подає доручення на здійснення платежу органу Державного казначейства України.

Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

- 1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання державного бюджету України;
- 2) відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;
- 3) наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Розпорядники бюджетних коштів з початку бюджетного періоду (1.01) повинні:

- відкрити реєстраційні рахунки в органах Державного казначейства України (або підтвердити рахунки попереднього року),
- зареєструватися в органах ДКУ на відповідний бюджетний період (шляхом подання заяви та затверджених кошторису доходів та видатків і плану асигнувань),
- підтвердити бюджетні повноваження (бюджетні призначення, асигнування) шляхом подання витягів із затверджених бюджетних програм, до виконання яких залучено розпорядника коштів.

Органами Державного казначейства України можуть надаватися відмови в оплаті рахунків розпорядників коштів у таких випадках:

- 1) за відсутності затверджених та взятих на облік кошторисів і планів асигнувань;
- 2) за відсутності (недостатності) коштів на відповідних рахунках установ;

- 3) за умови законодавчих обмежень;
- 4) за відсутності відповідних підтверджуючих документів;
- 5) у випадку неправильного оформлення документів, нецільового використання коштів;
- 6) за відсутності в бухгалтерському обліку виконання бюджетів, прийнятих розпорядниками бюджетних юридичних та фінансових зобов'язань;
- 7) у разі неподання розпорядниками фінансової звітності.

З метою створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції, забезпечення раціонального та ефективного використання державних коштів встановлено спеціальні процедури, які відповідають визначеним принципам. **Державні закупівлі здійснюються за такими принципами:** добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія та ефективність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників; об'єктивна та неупереджена оцінка тендерних пропозицій; запобігання корупційним діям і зловживанням. Закон України «Про публічні закупівлі» застосовується до замовників, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень, а робіт – 1,5 мільйона гривень. Під час здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг, вартість яких є меншою за вищеназвану вартість, замовники можуть використовувати електронну систему закупівель з метою відбору постачальника товару, виконавця робіт для укладення договору. Закупівля може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких **процедур:** *відкриті торги; конкурентний діалог; переговорна процедура закупівлі; закупівля за рамковими угодами.*

Звітність про виконання бюджетів як стадія бюджетного процесу. Періодична звітність про виконання бюджетів готується органами Державного казначейства на основі результатів обліку руху фінансових потоків бюджетних ресурсів у встановлені терміни.

Місячна звітність про виконання державного бюджету України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним.

Зведені показники звітів про виконання бюджетів, інформація про виконання захищених статей державного бюджету України, інформація про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України

надається казначейством не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним. Звіт про бюджетну заборгованість надається не пізніше 15 числа другого місяця, наступного за звітним. Місячний звіт про фактичні надходження податків і зборів та інших доходів до бюджету, місячний звіт про податкову заборгованість, включно суми недоїмки та переплат надається органами стягнення Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 12 числа місяця, наступного за звітним.

Квартальна звітність подається органами Державного казначейства не пізніше 35 днів після закінчення звітного кварталу. До складу квартальної звітності входить:

- звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- звіт про рух грошових коштів;
- звіт про виконання Державного бюджету;
- зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- інформація про стан державного боргу;
- звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1 травня року, наступного за звітним. До складу річної звітності входить:

- звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- звіт про рух грошових коштів;
- звіт про виконання Державного бюджету;
- зведені показники про виконання бюджетів;
- інформація про стан державного боргу;
- звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань;
- звіт про бюджетну заборгованість;
- інформація про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;
- звіт про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- інформація про виконання місцевих бюджетів.

Форми фінансової звітності про виконання бюджетів та правила їх формування встановлюються Мінфіном та Державним казначейством.

Періодичність, структура та терміни подання *звітності про виконання місцевих бюджетів* визначаються Державним

казначейством України відповідно до вимог, встановлених для подання звітності про виконання державного бюджету України.

Територіальні органи Державного казначейства України складають та подають відповідним місцевим фінансовим органам баланси, звіти про виконання місцевих бюджетів та інші фінансові звіти за встановленими правилами та формами.

Квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної ради чи міським, селищним, сільським головою (у разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені) у *двомісячній строк після завершення відповідного бюджетного періоду*. Перевірка звіту здійснюється Рахунковою палатою Верховної Ради АРК (щодо використання органами виконавчої влади коштів бюджету АРК) чи комісією з питань бюджету відповідної ради, після чого відповідні ради затверджують звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу.

Розпорядники бюджетних коштів за результатами своєї діяльності складають фінансову звітність про виконання запланованих показників у кошторисах доходів та видатків, бюджетних програмах тощо за формами, що встановлюються ДКУ.

Організація бюджетного контролю як форми фінансового контролю. Сучасна система державного фінансового контролю має забезпечувати впевненість та гарантії того, що органи влади належним чином управляють ресурсами централізованих фінансових фондів, забезпечують збалансованість доходів та видатків, дотримуються законності, економічності та ефективності. Вітчизняна **система державного фінансового контролю розглядається як трирівнева модель:**

- найвищий рівень контролю – централізований зовнішній контроль від імені Уряду та Верховної Ради;
- другий рівень контролю – система внутрішнього аудиту, що оцінює та забезпечує ефективність функціонування діючої системи контролю та проводиться децентралізованими підрозділами внутрішнього аудиту;
- базовий рівень контролю – система внутрішнього контролю, на якому базується система державного фінансового контролю.

Види фінансового(зокрема бюджетного) контролю (за суб'єктом фінансового контролю):

- залежно від категорії контролюючого органу – загальний, спеціалізований, урядовий, парламентський;
- залежно від характеру відносин підконтрольного і контролюючого органу – зовнішній контроль, внутрішній контроль, внутрішній аудит.

Бюджетний контроль являє комплекс заходів з контролю за дотриманням встановленого порядку та правил використання бюджетних коштів з метою забезпечення виконання бюджету відповідно до прийнятих бюджетних рішень та досягнення цілей бюджетної політики. Бюджетний контроль здійснюється **з метою** забезпечення дотримання бюджетного законодавства усіма учасниками бюджетного процесу на кожній його стадії, а також запобігання виникненню та припинення бюджетних правопорушень. **Завданнями бюджетного контролю** є: запобігання прийняттю рішень, які можуть призвести до вчинення бюджетних правопорушень; запобігання вчиненню бюджетних правопорушень; виявлення бюджетних правопорушень, вжиття заходів для їхнього припинення, накладення стягнень і застосування заходів до порушників бюджетного законодавства.

Бюджетний контроль ґрунтується на таких принципах: об'єктивність, неупередженість та обґрунтованість; повнота охоплення всієї сукупності дій учасників бюджетного процесу; єдність; гласність, прозорість; відповідальність.

У процесі бюджетного контролю проводяться **контрольні заходи**, що є сукупністю способів і методичних прийомів, які застосовуються суб'єктами державного фінансового контролю в межах повноважень визначених актами законодавства, і спрямовані на повний комплекс (систему) або окремі процеси (етапи) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з використанням бюджетних коштів.

Форми бюджетного контролю (залежно від стадії бюджетного процесу, на якій проводиться бюджетний контроль): попередній; поточний; подальший (наступний).

Бюджетний контроль має проводитися спеціальними **методами** (перевірка, ревізія, аудит, експертиза, оцінка, обстеження, огляд, відстеження, фінансово-економічний аналіз). **Перевірка** – це обстеження та вивчення окремих сторін фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ. Перевірка може бути камеральною або документальною. **Ревізія** – це система контрольних дій, що направлені на всебічну перевірку фінансово-господарської

діяльності підприємств, установ, організацій та фінансових органів щодо формування, виконання бюджету з метою встановлення законності проведених операцій, дотримання фінансової дисципліни, організації обліку та достовірності звітності. **Види ревізій:**

- залежно від повноти охопту діяльності об'єкта, що ревізується – повна, часткова, тематична, комплексна, фінансова,
- за ступенем охопту операцій – суцільна, вибіркова,
- за характером організації – планова, позапланова, додаткова, повторна,
- за джерелами даних, що є базою для проведення ревізій – документальна, фактична, бухгалтерська, камеральна.

Згідно із ст. 26 БКУ зовнішній контроль та аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюється Рахунковою палатою – в частині контролю за використанням коштів державного бюджету України, Державною фінансовою інспекцією України – в межах законодавчо визначених повноважень; обов'язковим є запровадження в органах держсектору базових компонентів європейської моделі контролю – внутрішнього контролю та аудиту.

Система державного внутрішнього контролю містить:
внутрішній контроль – комплекс дій, правил, заходів, запроваджених керівництвом суб'єкта господарювання державного сектора економіки, що постійно застосовується в ході діяльності організації з метою забезпечення впевненості в досягненні нею відповідних цілей;
внутрішній аудит – комплекс заходів, які застосовуючи системний підхід, дозволяють сформулювати об'єктивні, незалежні висновки та рекомендації керівництву щодо удосконалення системи управління, контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного, нерезультативного використання бюджетних коштів та недоліків у роботі.

Найбільш поширеними **формами аудитів** є:

- **аудит ефективності** (об'єктивне, систематичне вивчення програм, діяльності, систем функціонування, управління, процедур організації для надання оцінки визначених цілей, досягнення економії, ефективності та результативності у використанні ресурсів);
- **операційний аудит** (спрямований на оцінювання якості функціонування процедур внутрішнього контролю всередині операційних процесів з метою формування висновків, рекомендацій для коригуючих заходів);

- **фінансовий аудит** (оцінювання діяльності установи щодо законності та достовірності фінансової бюджетної звітності, правильності ведення бухгалтерського обліку);
- **аудит відповідності** (оцінювання діяльності установи в частині відповідності дотримання законів, нормативно-правових актів, планів, процедур, інших вимог щодо стану збереження активів, інформації та управління державним майном та ресурсами);
- **ІТ-аудит** (спрямований на оцінювання достовірності, цілісності і безпеки інформаційних систем, що використовуються в операційних процесах і процесах підтримки організації).

Органи, що здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства відповідно до повноважень, визначені Конституцією України, бюджетним кодексом України та іншими нормативними документами.

Бюджетні правопорушення та відповідальність за них.

Бюджетне правопорушення – дія або бездіяльність учасника бюджетного процесу, що призвела до порушення встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджетів та звітування про їхнє виконання.

Об'єктом бюджетного правопорушення є бюджетна система України, її принципи, правові засади функціонування, бюджетний процес та міжбюджетні відносини.

Предметом бюджетного правопорушення виступають бюджетні кошти – доходи бюджетів, що утворюються за рахунок надходжень (податкових, неподаткових, інших) на безповоротній основі, справляння яких передбачено чинним законодавством.

Суб'єктом правопорушень виступають учасники бюджетного процесу, перелік яких визначено ст.20 Бюджетного кодексу України. Не може бути суб'єктом бюджетних правопорушень Верховна Рада України. В разі прийняття Верховною Радою законів, норми яких не відповідають Конституції України, ці норми в установленому порядку можуть бути визнані неконституційними Конституційним судом України.

Бюджетні правопорушення можна класифікувати залежно від стадії бюджетного процесу. Бюджетне правопорушення фіксується контролюючими органами в акті ревізії, довідці про перевірку або протоколі про бюджетне правопорушення. Рішення про накладення стягнення або застосування заходів за бюджетне правопорушення приймається керівником контролюючого органу, враховуючі такі фактори:

- характер бюджетного правопорушення;
- обсяг бюджетних коштів, охоплений бюджетним правопорушенням;
- вплив бюджетного правопорушення на спроможність підконтрольного органу виконувати покладені на нього функції та завдання і на діяльність інших учасників бюджетного процесу;
- повторюваність вчинення аналогічного бюджетного правопорушення;
- наслідки вчиненого бюджетного правопорушення.

Форми відповідальності та заходи до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів:

- **санкції (стягнення) до юридичних осіб** – зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань, обов'язкове повернення коштів до бюджету, отриманих як субвенція, зменшення бюджетних асигнувань, на суму коштів, витрачених не за призначенням, призупинення дії рішення про місцевий бюджет
- **види відповідальності фізичних осіб** – дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна, кримінальна.
- **заходи** – попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства, звернення до відповідних державних органів про притягнення посадових осіб до відповідальності, висвітлення у засобах масової інформації результатів здійснення бюджетного контролю.

Органами, що мають право накладати санкції за бюджетні правопорушення є:

- Кабінет Міністрів України, Міністр фінансів України, керівник органу Державного казначейства України, керівник органу Державної аудиторської служби України,
- голова Ради міністрів АРК, міністр фінансів АРК, керівники місцевих фінансових органів,
- голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, голови виконавчих органів міських рад (міст республіканського та обласного значення),
- голови районних державних адміністрацій, голови виконавчих органів міських рад міст районного значення, селищних та сільських рад,
- головні розпорядники бюджетних коштів,
- судді районних, міських судів щодо порушень передбачених Кодексом про адміністративні правопорушення,

- суди першої інстанції щодо порушень, передбачених Кримінальним кодексом.

Виявлення та упередження бюджетних правопорушень покладено на: Рахункову палату України, Міністерство фінансів України, Державну казначейську службу України, Державну аудиторську службу України, правоохоронні органи.

Система контрольних заходів у бюджетному процесі.

Система контролю Рахункової палати – це комплекс передбачених Законом України «Про Рахункову палату» експертно-аналітичних, інформаційних, перевірочних, ревізійних та інших видів і методів діяльності, що забезпечують виконання Рахунковою палатою покладених на неї завдань. **Головним завданням Рахункової палати** при проведенні перевірок та ревізій є здійснення контролю за: адміністративним, розпорядчим, касовим, фактичним виконанням Державного бюджету України. **Предметом перевірок, ревізій є:**

- нормативно-правові, адміністративні, розпорядчі, інші відомчі акти та документи,
- порядок їх розроблення, прийняття, підписання та видання органами виконавчої влади;
- кошти державного бюджету України, їх рух та використання за цільовим призначенням, правильність відображення фінансових операцій у бухгалтерському обліку;
- кошти загальнодержавних цільових фондів; кошти загальнодержавних програм; державні кредити і позики; кошти, що надходять від приватизації державного майна; ресурси державного матеріального резерву, рух зазначених коштів, ресурсів, цільове використання, доцільність і ефективність витрачання, правильність відображення операцій у бух обліку;
- кошторис Нацбанку України, правильність його складання, законність та ефективність виконання;
- державні кредити, а також кошти, виділені на безоплатній основі іноземним державам і міжнародним організаціям, законність та доцільність їх надання;
- кошти державних установ, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок державного бюджету України, їх рух, цільове використання, ефективність.

Мета перевірки, ревізії полягає у встановленні фактичного стану справ з точки зору своєчасності, повноти, об'єктивності, достовірності та

доказовості виявлених фактів та зроблених оцінок щодо законності, ефективності та доцільності використання коштів державного бюджету України, загальнодержавних цільових фондів, кредитів та позик, наданих Україні іноземними державами, банківськими установами та міжнародними фінансовими організаціями, валютних ресурсів, наданих на зворотній основі, кошторису Національного банку, майна, яке належить до об'єктів державної власності, ресурсів матеріального резерву України. *Етапи проведення перевірки, ревізії Рахунковою палатою:*

1 етап - підготовка до проведення перевірки, ревізії (складання та затвердження програми).

2 етап - проведення перевірки, ревізії (перевірка діяльності посадових осіб чи колегіальних органів з точки зору законності)

3 етап - оформлення результатів проведення перевірок, ревізій (довідка або акт).

4 етап - реалізація матеріалів перевірок, ревізій .

Органи Державної аудиторської служби в Україні:

- здійснюють контроль щодо усунення виявлених на перевірених підприємствах, в установах, організаціях недоліків та порушень, за виконанням своїх вимог, відшкодуванням збитків;
- ведуть облік ревізій, перевірок та їх результатів, складають і подають у вищі органи відповідну звітність про свою роботу за установленними формами у визначені терміни;
- систематично вивчають та узагальнюють матеріали ревізій, перевірок і на підставі цього вносять пропозиції щодо перегляду чинних законів, положень, правил, інструкцій, поліпшення системи контролю за дотриманням фінансової дисципліни, усунення причин і умов, що сприяли фінансовим правопорушенням, поліпшення стану роботи відомчого контролю;
- готують і розповсюджують у своїй системі оглядові або інформаційні листи по обміну досвідом у роботі.

Метою ревізій і перевірок є: виявлення і блокування діяльності, що загрожує економічній безпеці держави, провокує платіжну кризу, спрямована на організацію забороненого державою виробництва товарів і надання послуг, несе в собі значні соціальні загрози; сприяння зміцненню державної фінансової дисципліни, поліпшенню фінансового стану підприємств, установ та організацій, збереженню державного і комунального майна; попередженню зловживань, поповненню доходів бюджету.

Головним завданням державної аудиторської служби є здійснення контролю за:

- використанням коштів бюджетів усіх рівнів, які входять до складу бюджетної системи України, та коштів державних цільових фондів;
- виконанням державних контрактів, про авансованих за рахунок бюджетних коштів;
- використанням матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що перебувають у державній чи комунальній власності, бюджетних позик та кредитів, а також позик та кредитів, гарантованих коштами бюджетів;
- веденням бухгалтерського обліку і фінансової звітності на підприємствах, в установах та організаціях, що отримують кошти з бюджетів усіх рівнів або державних цільових фондів, зокрема валютних.

Етапи контрольно-ревізійного процесу:

1 етап – планування проведення ревізії, перевірки. (Не частіше ніж один раз на рік, термін - не більше 30 робочих днів. На основі затвердженої програми ревізії, перевірки складається план її проведення з визначенням конкретних завдань, виконавців, термінів виконання).

2 етап – організація проведення ревізій та перевірок.

3 етап – оформлення результатів ревізій, перевірок (акти, довідки).

Акт ревізії – службовий двосторонній документ, який стверджує факт проведення комплексної, фінансової чи тематичної ревізії, що відображає її результати стосовно наслідків окремих фінансово-господарських операцій чи діяльності підприємства в цілому і є носієм доказової інформації про виявлені й систематизовані за економічною однорідністю недоліки в господарюванні та порушення законів й інших нормативно-правових актів.

Державний фінансовий аудит здійснюється з метою оцінювання ефективності і законності використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю об'єкта аудиту.

Завданнями аудиту є:

- проведення оцінювання рівня управління фінансово-господарською діяльністю об'єкта аудиту;

- виявлення факторів ризику, а також джерел і резервів для підвищення ефективності управління фінансово-господарською діяльністю об'єкта аудиту;
- підготовка обґрунтованих пропозицій для підвищення ефективності управління фінансово-господарською діяльністю об'єкта аудиту, усунення наявних порушень, проблем і недоліків та запобігання їм у подальшому.

Процес аудиту складається з чотирьох етапів: планування аудиту, підготовка програми аудиту, перевірка факторів ризику та звітування про результати аудиту. Рішення щодо оприлюднення результатів аудиту приймається керівництвом органу державної контрольно-ревізійної служби, що проводив аудит, відповідно до законодавства. Інформація щодо результатів аудиту може надсилатися іншим заінтересованим органам державної влади, а також органам місцевого самоврядування.

Аудиторські процедури – комплекс дій державного аудитора (аудиторська вибірка, методи і способи, формування та дослідження гіпотез аудиту (суджень державного аудитора щодо причин виникнення та наявності проблем, упущень і недоліків, порушень, ризиків), що спрямовані на отримання аудиторських доказів (документів, інформації, результатів опитування працівників об'єкта аудиту та учасників аудиту, що підтверджують аудиторські висновки) під час аудиту.

Державний фінансовий аудит діяльності суб'єктів господарювання – це вид державного фінансового аудиту, що полягає у перевірці та аналізі стану справ щодо законного та ефективного використання державних та/або комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, стану внутрішнього контролю у суб'єктів господарювання.

Державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм – вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення аналізу і перевірки законності та ефективності управління і використання коштів державного та місцевих бюджетів під час виконання бюджетних програм, досягнення економії бюджетних коштів та їхнього цільового використання, досягнення результативних показників бюджетних програм, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової та бюджетної звітності, функціонування системи внутрішнього контролю та стану внутрішнього аудиту.

Державний фінансовий аудит місцевих бюджетів – вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення аналізу та

перевірки законності та ефективності формування (складення, розгляд, затвердження) і виконання місцевих бюджетів, правильності ведення бухгалтерського обліку об'єктами аудиту, достовірності фінансової та бюджетної звітності, функціонування системи внутрішнього контролю та стану внутрішнього аудиту, а також стану використання рухомого і нерухомого майна, коштів, землі, природних ресурсів, що перебувають у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, та об'єктів їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

6. Система доходів бюджету.

Питання для розгляду:

- **теоретичні підходи формування системи розподілу доходів між ланками бюджетної системи;**
- **нормативне регулювання розподілу дохідних повноважень між ланками бюджетної системи;**
- **склад доходів державного бюджету за загальним та спеціальним фондами;**
- **власні та закріплені доходи місцевих бюджетів;**
- **склад доходів місцевих бюджетів різного рівня;**
- **фінансове вирівнювання спроможності місцевих бюджетів;**
- **міжбюджетні трансферти як джерело фінансування делегованих повноважень місцевих бюджетів;**
- **різновиди міжбюджетних трансфертів, які задіяні у системі бюджетного регулювання;**
- **показники бюджетної забезпеченості.**

Розподіл доходів між ланками бюджетної системи. Система розподілу дохідних джерел між ланками бюджетної системи відбувається відповідно Бюджетного кодексу України, Законів України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», з дотриманням норм Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Європейської Хартії місцевого самоврядування. Відповідно до законодавства надходження бюджетної системи розподіляються на доходи Державного бюджету та місцевих бюджетів. Основним завданням при розподілі доходів є наділення кожного з суб'єктів бюджетного права обсягом фінансових ресурсів, який є достатнім для виконання його завдань і функцій, що передбачені Конституцією України й іншими законодавчими актами.

Доходи будь-якої ланки бюджетної системи мають бути пов'язані найбільшою мірою з відповідним господарським комплексом та відомчою соціальною структурою відповідної території. Доходи місцевого бюджету мають бути достатніми для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень і забезпечення населення послугами не нижче від рівня мінімальних соціальних потреб. Доходи місцевих бюджетів мають відповідати **мінімальному бюджету місцевого самоврядування** (розраховується обсяг бюджету, що дорівнює добутку мінімального рівня соціальних потреб на одну людину та чисельності населення територіального утворення).

На рівень доходів бюджетної системи впливають зовнішні та внутрішні фактори. *Внутрішні фактори:* обсяги та динаміка ВВП; податкові ставки; обсяги податкових баз; рівень облікової ставки та банківського процента; рівень інфляції; курс національної валюти; доходи населення та рівень його податкоспроможності; наявність активів, від яких держава або органи місцевого самоврядування можуть відмовитись (об'єкти приватизації); обсяги державного боргу. *Зовнішні фактори:* рівень інтеграції у зовнішньоекономічний простір, рівень цін на енергоносії, рівень зовнішньої фінансової допомоги від іноземних держав; сальдо торговельного балансу.

Основні критерії, що враховуються при розподілі податків і дохідних джерел між ланками бюджетної системи: стабільність; економічна ефективність; територіальна мобільність податкової бази; рівномірність розміщення податкової бази; соціальна справедливість; бюджетна відповідність.

При розподілі дохідних джерел застосовуються такі **методи**:

- метод закріплення на постійній основі дохідних джерел між окремими бюджетами;

- метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків та зборів;

- метод регулюючих податків (не застосовується в Україні з 2001р.).

Основні системи розподілу доходів між бюджетами:

1. Роздільна система використання податків означає, що органи влади кожного рівня для виконання своїх завдань можуть автономно залучати необхідні доходи. У цьому випадку органи влади різних адміністративно – територіальних одиниць мають високий ступінь самостійності в одержанні податків. Роздільна система може бути:

1.1. конкуруюча чи незв'язана роздільна система, за якої центральні та місцеві органи влади самостіно визначають як види податків, так і

податкові ставки, тобто наділяються правами щодо формування податкового законодавства і одержання доходів до власного бюджету. За такої системи місцеві органи влади повністю незалежні у проведенні податкової політики і тому можуть досить гнучко пристосовувати бюджетні надходження до видатків;

1.2. обмежена роздільна система. При її використанні теоретично можливі різні варіанти розподілу компетенцій щодо питань податкового законодавства та права одержання доходів бюджету. Ця система певною мірою обмежує самостійність місцевої влади і створює більш сприятливі умови для проведення цілеспрямованої економічної і фінансової політики в державі, але потребує внесення періодичних змін в міжбюджетний розподіл податків, оскільки різні податки по – різному змінюються в часі.

2. Зв'язана система формування доходів:

2.1. система квот – при використанні такої системи будь – який податок або декілька податків стягуються органами одного певного рівня, а потім до бюджетів інших рівнів надходить певна, законодавчо фіксована частина доходу. Такі квоти можуть встановлюватись по окремих видах або ж для загальної суми податкових надходжень;

2.2. зв'язана система з надбавкою до податків – в цій системі дозволяється встановлювати додатково певну надбавку до податку, стягуваного на іншому рівні. Розміри таких надбавок можуть бути обмеженими або ж місцевим органам влади може бути надано право встановлювати їх на свій розсуд;

2.3. зв'язана система формування доходів місцевого бюджету, основу якої становлять трансферти є протилежною роздільній системі і являє собою одну з граничних форм міжрівневого розподілу доходів. У цьому випадку верховна влада у питаннях податкового законодавства надається одному певному органу із зарахуванням коштів у відповідний бюджет, а всі інші бюджети формуються за рахунок трансфертних платежів.

Бюджетний кодекс України визначив правила, за якими на постійній основі розподілено доходи бюджетної системи між окремими ланками.

Доходи Державного бюджету включають:

1. доходи (за винятком закріплених за місцевими бюджетами), що отримують відповідно до законодавства про податки, збори, обов'язкові платежі, а саме:

- податок на прибуток підприємств;

- податок на доходи фізичних осіб (частково);
  - податок на додану вартість;
  - акцизні податки;
  - рентні платежі;
  - збори на геологорозвідувальні роботи;
  - збори за використання природних ресурсів;
  - ввізне та вивізне мито;
  - кошти від продажу квот на здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
  - інші податкові надходження (аеронавігаційні збори; збір на розвиток хмелярства, садівництва, виноградарства; частка єдиного податку для малого бізнесу тощо)
  - частина перевищення доходів над видатками НБУ;
  - дивіденди нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств (або частина чистого прибутку);
  - надходження від оренди державного майна;
  - державне мито та ліцензійні, митні збори;
  - кошти від реалізації конфіскації надлишкового озброєння, мобілізаційного запасу;
  - кошти від реалізації природного газу та нафти, отриманих як компенсацію за транзит територією України;
  - адміністративні штрафи та фінансові санкції,
  - плата за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок коштів держбюджету;
  - кошти від продажу активів, що належать державі (державним підприємствам, установам) (наприклад, землі, пакетів акцій) тощо;
2. гранти, дарунки у вартісному обрахунку;
3. міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів (реверсна дотація).

Доходи державного бюджету закріплюються за загальним та спеціальним фондами відповідно до норм БКУ та Закону України про Державний бюджет відповідного року.

Доходи місцевих бюджетів, відповідно до чинної системи оподаткування, а також у контексті організації міжбюджетних відносин можна об'єднати у такі групи:

1. **Власні доходи** – доходи місцевих бюджетів, що формуються внаслідок рішень, які приймають органи місцевого самоврядування. Такі доходи повною мірою надходять до місцевих бюджетів, а саме:

- місцеві податки та збори (податок на нерухоме майно, податок (орендна плата) на землю; єдиний податок суб'єктів господарювання (частково); транспортний, туристичний збір інше);
- платежі, які запроваджуються органами самоврядування (збори за використання місцевих природних ресурсів, надходження від розміщення місцевих облігацій тощо);
- доходи від комунального майна та підприємств (надходження від приватизації, від оренди комунального майна; дивіденди на корпоративні права органів місцевої влади; власні надходження бюджетних установ, що фінансуються з місцевих бюджетів);
- штрафи та санкції, пов'язані зі справлянням власних доходів.

2. **Закріплені доходи** – доходи, які на довготривалій основі передаються до місцевих бюджетів у повному розмірі або за визначеною, єдиною для всіх бюджетів часткою. За своєю природою – це загальнодержавні податки, збори або доходи, які традиційно формують дохідну частину місцевих бюджетів, а саме:

- податок на доходи фізичних осіб (частково);
- податок на прибуток комунальних підприємств;
- податок на прибуток підприємств (частково);
- рентна плата (частково);
- збори за забруднення природного навколишнього середовища (частково);
- екологічний податок (частково)

3. **Офіційні трансферти від органів державного управління**, а саме:

- поточні трансферти – дотації, одержані з Державного бюджету України (дотація базова та додаткова, субвенції загального та спеціального фонду); кошти, одержані за взаємними розрахунками з Державного бюджету України; кошти, одержані сільськими, селищними та міськими (міст районного підпорядкування) бюджетами;

- капітальні трансферти – субвенції, одержані з державного бюджету України, з інших бюджетів.

Власних та закріплених доходів місцевих бюджетів здебільшого не вистачає для фінансування витрат органів місцевого самоврядування і тому для збалансування місцевих бюджетів, а також здійснення фінансового вирівнювання використовуються міжбюджетні трансферти (трансферти формують майже половину надходжень місцевих бюджетів). Крім того, цільові трансферти (субвенції) надаються відповідно до делегування функцій органів державної влади місцевому

самоврядуванню, яке має супроводжуватися передачею необхідних фінансових ресурсів.

Фінансове вирівнювання. Головною метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами та фінансовими ресурсами, які мають забезпечувати виконання цих зобов'язань. **Фінансове вирівнювання** – процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних утворень, які не мають достатньо власних доходів, проводиться центральними органами державної влади. **Підстави для проведення фінансового вирівнювання:**

- вертикальний фіскальний дисбаланс (невідповідність між обсягами фінансових ресурсів відповідного рівня влади та обсягами їх функцій і завдань) – є загальним фактором, що стимулює проведення фінансового вирівнювання;
- горизонтальний фіскальний дисбаланс (невідповідність між обсягами фінансових ресурсів та повноважень одного рівня органів влади);
- необхідність гарантованого постачання всіх соціальних благ;
- необхідність компенсації зовнішніх ефектів і міжрегіональних ефектів переливу капіталу;
- необхідність реалізації макроекономічних цілей розвитку;
- необхідність проведення політики макроекономічної стабілізації.

Форми фінансового вирівнювання: вертикальне за допомогою трансфертів (субвенції); горизонтальне за допомогою трансфертів (базова/реверсна дотації; регулювання доходів бюджету (закріплення частки (визначеного %) загальнодержавного податку за місцевим бюджетом; регулювання видатків бюджету (делегування видаткових повноважень центрального рівня влади на базовий рівень бюджетної системи). **Методи та інструменти** фінансового вирівнювання: переадресовані податки (застосовувалось в Україні до 2001р.); міжбюджетні трансферти (застосовується в Україні). Для проведення фінансового вирівнювання використовуються такі показники:

- **фінансовий норматив бюджетної забезпеченості** – гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування та влади;
- **мінімальний рівень місцевого бюджету** – розрахунковий обсяг місцевого бюджету, необхідний для здійснення повноважень

місцевого самоврядування на рівні мінімальних соціальних потреб, який гарантується державою (гарантований мінімальний рівень соціальних послуг на одну особу населення в межах усієї території України);

- **показник мінімальної бюджетної забезпеченості** – мінімально допустима вартість бюджетної послуги, що надається органами державної влади чи органами місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідного бюджету в грошовому виразі в розрахунку на одну особу населення (має враховуватися при визначенні фінансового нормативу бюджетної забезпеченості).

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості є єдиним для місцевих бюджетів всіх рівнів бюджетної системи України та дорівнює середнім по країні видаткам на одного споживача конкретної суспільної послуги за кожним видом бюджетних видатків. Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригується коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від: кількості споживачів соціальних послуг або чисельності населення; соціально-економічних особливостей території; демографічних особливостей території; екологічних, кліматичних та інших особливостей території.

Фінансові нормативи мають відповідати таким критеріям суспільних потреб: потреби мають бути спільними для всіх органів місцевого самоврядування; потреби мають бути об'єктивно оцінені; рівень суспільних потреб, що визначається нормативом, має враховувати відмінності рівнів видатків місцевих бюджетів; рівень потреби має залежати від рішень органів місцевого самоврядування.

За умови обмеженості бюджетних ресурсів пріоритетними при здійсненні політики фінансового вирівнювання є:

- 1) забезпечення рівноцінного споживання суспільних послуг громадянами незалежно від місця їх проживання;
- 2) зменшення регіональних відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку.

Міжбюджетні трансферти. Бюджетні трансферти є основним методом та інструментом регулювання фінансових дисбалансів.

Розрізняють такі види трансфертів:

- 1) безумовні трансферти – сума фінансових ресурсів, яка надається без чіткого цільового спрямування для покриття різниці між доходами та видатками (базова/реверсна дотація, дотація вирівнювання);

2) умовні трансферти – сума фінансових ресурсів, яка надається на досягнення відповідної мети (субвенції, субсидії). Умовні трансферти можуть бути:

- непайовий трансферт – надається одному бюджету від іншого і використовується у встановлених обсягах;

- пайовий трансферт – передумовою надання субвенцій є обов'язкове залучення з відповідною метою власних коштів місцевого бюджету, інших джерел. Пайові субвенції бувають лімітовані (коли обмежуються суми для учасників) та нелімітовані (коли суми фінансових ресурсів для учасників не обмежуються).

В Україні запроваджені наступні види міжбюджетних трансфертів:

- базова дотація – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій (в Україні застосовується з 2015р.);

- реверсна дотація – кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій (застосовується з 2015р.);

- дотації вирівнювання – кошти з державного бюджету надходять до обласних, районних бюджетів, бюджетів міст обласного значення, а далі – до селищних, сільських бюджетів та бюджетів районів у містах; кошти, що перераховуються до державного бюджету з місцевого бюджету (негативний трансферт) (інструменти діяли з 2001р до 2015р);

- безумовний трансферт, що надається у вигляді додаткової дотації органам місцевого самоврядування на компенсацію втрат доходів місцевого бюджету внаслідок надання пільг, встановлених державою;

- субвенції, що надаються за загальним фондом бюджету:

- а) на здійснення програм соціального захисту;

- б) освітня субвенція;

- с) медична субвенція;

- субвенції, що надаються зі спеціального фонду бюджету на:

- а) виконання інвестиційних проектів;

- б) на проекти ліквідації підприємств вугільної, торфодобувної промисловості у безпечному режимі (на умовах співфінансування – 50 %);

- с) ліквідацію наслідків діяльності об'єктів спільного користування.

Базова дотація – трансферт, що визначається за окремими видами податкових надходжень для бюджетів різних рівнів з урахуванням податкоспроможності території за формулою 90 % – 110%.

Для обласних бюджетів горизонтальне вирівнювання податкоспроможності здійснюється окремо за надходженнями *податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб* з урахуванням таких параметрів:

- 1) кількість населення;
- 2) надходження податку на прибуток підприємств за останній звітний бюджетний період;
- 3) надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період;
- 4) індекси податкоспроможності відповідного обласного бюджету, що визначаються окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та ПДФО.

Індекс податкоспроможності відповідного обласного бюджету є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх обласних бюджетах України у розрахунку на одну людину. При здійсненні вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного обласного бюджету. Якщо значення індексу:

- в межах 0,9–1,1 – вирівнювання не здійснюється;
- менше 0,9 – надається базова дотація відповідному обласному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;
- більше 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного обласного бюджету в обсязі 50 % суми, що перевищує значення такого індексу 1,1.

Визначення показників податкоспроможності (здатності забезпечити надходження податку, за яким проводиться вирівнювання, а саме ПДФО, податок на прибуток підприємств, у розрахунку на одного мешканця) відповідного адміністративно-територіального утворення, країни загалом:

$$PS^{УКР}_{ПДФО, ППР} = NP^{УКР}_{ПДФО, ППР} / Ч^{УКР}, \quad (4)$$

$$PS^i_{ПДФО, ППР} = NP^i_{ПДФО, ППР} / Ч^i, \quad (5)$$

де, $PS^{УКР}_{ПДФО, ППР}$ – податкоспроможність усіх місцевих бюджетів України відповідного рівня за податком на доходи фізичних осіб та/або податком на прибуток підприємств;

$PS^i_{ПДФО, ППР}$ – податкоспроможність і-го місцевого бюджету за податком на доходи фізичних осіб та/або податком на прибуток підприємств;

$NP^{УКР}_{ПДФО, ППР}$ – податкові надходження усіх місцевих бюджетів України відповідного рівня за ПДФО та/або податком на прибуток підприємств;

$НП^i_{пдфо, ппр}$ – податкові надходження і-го місцевого бюджету за ПДФО та/або податком на прибуток підприємств;

$Ч^{УКР}$ – чисельність населення адміністративно-територіальних утворень відповідного рівня по усій Україні;

$Ч^i$ – чисельність населення і-го адміністративно-територіального утворення;

Визначення індексу податкоспроможності відповідного місцевого бюджету шляхом порівняння розрахованих показників податкоспроможності усіх місцевих бюджетів України відповідного рівня за відповідними податками та розрахованих показників податкоспроможності і-го місцевого бюджету:

$$i_{пс} = \frac{ПС^i_{пдфо, ппр}}{ПС^{УКР}_{пдфо, ппр}}, \quad (6)$$

де $i_{пс}$ – індекс податкоспроможності і-го місцевого бюджету за податком;

Для бюджетів міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад, районних бюджетів, горизонтальне вирівнювання податкоспроможності здійснюється з урахуванням таких параметрів:

- 1) кількість населення;
- 2) надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період;
- 3) індекс податкоспроможності відповідного бюджету.

Індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності зведеного бюджету міста обласного значення, об'єднаної територіальної громади, районного бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх зведених бюджетах міст обласного значення, районів і об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад в Україні, у розрахунку на одну людину. При здійсненні вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету. Якщо значення індексу: в межах 0,9 – 1,1 – вирівнювання не здійснюється; менше 0,9 – надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9; більше 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 % суми, що перевищує значення такого індексу 1,1.

Показники бюджетної забезпеченості. Рівень бюджетної забезпеченості (результативності) визначають як співвідношення доходів місцевого бюджету та чисельності населення відповідного адміністративно-територіального утворення ($K_{БЗ}$). Для оцінювання рівномірності забезпечення населення бюджетними послугами та порівняння доходів окремого місцевого бюджету із середніми показниками по Україні застосовують показник відносної бюджетної забезпеченості ($K_{ВБЗ}$), який визначається як результат ділення показника бюджетної забезпеченості відповідного місцевого бюджету на показник бюджетної забезпеченості у середньому за місцевими бюджетами України загалом або місцевими бюджетами відповідного рівня.

$$K_{ВБЗ} = K_{БЗ \text{ } i\text{-го МБ}} / K_{БЗ \text{ МБ України}}, \quad (7)$$

$$K_{БЗ \text{ } i\text{-го МБ}} = (D_{В} + D_{З})_{i\text{-го МБ}} / Ч_{i\text{-го МБ}}, \quad (8)$$

$$K_{БЗ \text{ МБ України}} = (D_{В} + D_{З})_{\text{МБ України}} / Ч_{\text{МБ України}}, \quad (9)$$

де $K_{БЗ \text{ } i\text{-го МБ}}$ – рівень бюджетної забезпеченості i -го місцевого бюджету;
 $K_{БЗ \text{ МБ України}}$ – рівень бюджетної забезпеченості у середньому за місцевими бюджетами України або місцевими бюджетами відповідного рівня;
 $D_{В}$ – власні доходи місцевого бюджету;
 $D_{З}$ – закріплені доходи місцевого бюджету;
 $Ч$ – чисельність населення (відповідного адміністративно-територіального утворення, України).

За видатками розраховується показник, що характеризує питомі видатки, тобто обсяг видатків (усього, або видатків за відповідним функціональним напрямом) у розрахунку на одного мешканця відповідної адміністративно-територіальної одиниці або країни загалом).

7. Система видатків бюджету.

Питання для розгляду:

- розподіл видаткових повноважень між бюджетами;
- складові видатків держаного бюджету за функціональною спрямованістю;
- складники видатків обласних бюджетів, бюджетів міст, бюджетів районів, бюджетів територіальних громад за функціональною спрямованістю;
- видатки бюджетів за ознакою економічної сутності; захищені статті видатків бюджету;

- бюджетний розпис; бюджетний запит та його призначення;
- кошторис бюджетної установи та його структура; план асигнувань бюджетної установи;
- стадії виконання бюджету за видатками;
- зв'язок між бюджетними призначеннями, бюджетними асигнуваннями, бюджетними зобов'язаннями розпорядників бюджетних коштів;
- фінансування видатків бюджету з Єдиного казначейського рахунка.

Система бюджетного фінансування. Бюджетні видатки здійснюються шляхом фінансування. Розрізняють залежно від джерел здійснення такі **види фінансування**:

- фінансування за рахунок бюджету (бюджетне кошторисне фінансування);
- самофінансування підприємств та установ державного сектора економіки (сектору державного управління);
- державне кредитування за рахунок коштів бюджетної системи.

Бюджетне фінансування – безповоротне, безвідплатне виділення коштів з бюджету відповідно до показників, які відображені у бюджетних розписах, кошторисах та планах асигнувань розпорядників бюджетних коштів. **Форми бюджетного фінансування:** кошторисне бюджетне фінансування; бюджетне фінансування державних інвестицій; бюджетні позики бюджетам та бюджетним установам; міжбюджетні трансферти (отримувачами є суб'єкти бюджетного права).

Принципи бюджетного фінансування: плановість видатків; цільове спрямування коштів; безповоротність та безоплатність коштів; ефективне використання коштів; поєднання власних, бюджетних джерел фінансування установ; постійний контроль. **Методи бюджетного фінансування:**

- фінансування з Єдиного казначейського рахунку шляхом перерахування коштів на реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів (застосовується для бюджетів усіх рівнів з 2006 р.);
- перерахування коштів з поточних банківських рахунків бюджетів на банківські рахунки розпорядників коштів (використовувався при банківській та банківсько-казначейській формі виконання бюджету).

Розмежування видаткових повноважень між бюджетами, що встановлені в Бюджетному кодексі України здійснено відповідно до конституційного рівня повноважень з метою стабільного й уніфікованого

порядку фінансування суспільних послуг, встановлення відповідальності за якість надання цих послуг, максимального наближення послуг до їхнього безпосереднього споживача. **Критерії розмежування видатків:** субсидіарність (максимальне наближення послуг до споживача); територіальна відповідність; територіальна диференціація; наявність зовнішніх ефектів; наявність ефекту масштабу (економії).

Видатки бюджетної системи можна поділити на три види:

- 1) на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності, суверенітету, незалежного судочинства, видатки, що не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню (фінансуються з державного бюджету);
- 2) визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання АРК, місцевому самоврядуванню на основі принципу субсидіарності (фінансуються з місцевих бюджетів за рахунок міжбюджетних трансфертів, отриманих з держбюджету);
- 3) на реалізацію прав та обов'язків АРК, місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені Законодавством України (фінансуються з місцевих бюджетів).

Розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з метою забезпечення повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. За цим принципом **видатки місцевого бюджету розподіляються на три групи:**

1 група – на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують необхідне, першочергове надання соціальних послуг гарантованих державою, що розташовані найближче до споживачів (джерело фінансування – бюджети сіл, селищ, міст та їх об'єднань);

2 група – на фінансування бюджетних установ і заходів, котрі забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України (бюджети міст, областей, районів);

3 група – на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян або фінансування програм, потреба у яких існує в усіх регіонах країни (бюджети областей, АРК).

Таблиця.1.

Розподіл основних видаткових функцій між ланками бюджетної системи.

Видатков а	Бюджети, що входять до складу бюджетної системи країни		
	Державний бюджет (стаття 87 БКУ)	Обласні бюджети, республіканський	Бюджети сільських, селищних, міських

		<i>бюджет АРК (ст. 90 БКУ, ст. 91 БКУ)</i>	<i>територіальних громад (ст. 89 БКУ, ст. 91 БКУ)</i>
<i>Загальнодержавні функції</i>	Утримання органів державної, місцевої влади; обслуговування державного боргу; проведення виборів; фінансове забезпечення політичних партій у визначених формах.	Утримання органів влади АРК, утримання органів місцевого самоврядування; обслуговування місцевого боргу; управління комунальним майном; регулювання земельних відносин; проведення місцевих виборів.	Утримання органів місцевого самоврядування; обслуговування місцевого боргу; управління комунальним майном; регулювання земельних відносин; проведення місцевих виборів .
<i>Національна оборона</i>	<i>Військова та цивільна оборона; утримання ЗСУ, СБУ тощо.</i>	Заходи та роботи з територіальної оборони та мобілізаційної підготовки місцевого значення.	Заходи та роботи з територіальної оборони та мобілізаційної підготовки місцевого значення.
<i>Громадський порядок, судова влада</i>	<i>Діяльність по забезпеченню громадського порядку; боротьба із злочинністю; охорона державного кордону; протипожежний захист та рятування; судова влада; діяльність в сфері безпеки держави.</i>	Муніципальні формування з охорони громадського порядку; місцева пожежна охорона; заходи з організації рятування на водах.	Муніципальні формування з охорони громадського порядку ; місцева пожежна охорона; заходи з організації рятування на водах.
<i>Економічна діяльність</i>	<u>Державні</u> програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки; <u>програми розвитку транспорту, дорожнього господарства</u> ; державні інвестиційні проекти; створення і поповнення державних запасів та резервів.	Транспорт, дорожнє господарство (регулювання цін (тарифів) на перевезення пасажирів за рішенням місцевого органу виконавчої влади; експлуатацію доріг місцевого значення; будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення).	Транспорт, дорожнє господарство (регулювання цін на перевезення за рішенням органу місцевого самоврядування; експлуатацію доріг місцевого значення; будівництво, ремонт та утримання доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності).

Охорона навколишнього природного середовища	Програми природоохоронних заходів <u>державного значення</u> .	Проєкти ліквідації об'єктів підземного видобутку залізної руди, ртутного виробництва, утримання водовідливних комплексів; програми природоохоронних заходів <u>місцевого значення</u> , заходи програм щодо очисних споруд, питної води, модернізації систем теплопостачання; заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.	Програми природоохоронних заходів <u>місцевого значення</u> , заходи програм з будівництва та реконструкції очисних споруд, доочищення питної води, модернізації систем теплопостачання; заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.
Житлово-комунальне господарство	<u>Державні програми</u> підтримки ЖКГ.	<u>Місцеві (республіканські, обласні)</u> програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів.	<u>Місцеві програми</u> розвитку ЖКГ та благоустрою; програми модернізації та ремонту житлового фонду, освітлення вулиць, енергозбереження.
Освіта	Загальна середня освіта, вища освіта, професійно-технічна освіта (заклади державної форми власності), післядипломна освіта, позашкільна освіта.	Загальна середня освіта (спеціалізовані учбові заклади, дитячі будинки, державні заклади середньої освіти, спортивні, військові, наукові ліцеї); <u>на умовах регіонального замовлення</u> : професійно-технічна освіта; фахова передвища освіта; вища освіта; післядипломна освіта; позашкільна освіта (заклади обласного значення).	Дошкільна освіта; загальна середня освіта (ліцеї, початкові школи, гімназії, дитячі будинки); фахова передвища освіта; вища освіта, післядипломна, професійно-технічна освіта (на умовах регіонального замовлення); позашкільна освіта (заклади місцевого значення).

Охорона здоров'я	<u>Перелік установ затверджує КМУ.</u> первинна медико-санітарна, амбулаторно-поліклінічна, стаціонарна; спеціалізована; санаторна-реабілітаційна допомога, санітарно-епідеміологічний нагляд; <u>державні програми громадського здоров'я</u>; <u>програма державних гарантій</u> медичного обслуговування населення.	<u>Консультативна допомога</u> (обласні лікарні, центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, станції швидкої медичної допомоги); <u>спеціалізована допомога</u> (лікарні, будинки дитини, диспансери, станції переливання крові); санаторно-курортна допомога (медична реабілітація); оплата компослуг комунальними закладами охорони здоров'я; <u>регіональні програми громадського здоров'я.</u>	Амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога (лікарні широкого профілю, пологові будинки, стоматологічні поліклініки); первинна медична допомога (медичні амбулаторії, фельдшерські пункти; оплата компослуг комунальними закладами охорони здоров'я; <u>місцеві програми</u> громадського здоров'я.
Культура та мистецтво	<u>Державні культурно-освітні програми</u> згідно з переліком КМУ; <u>державна підтримка</u> кінематографії, державних телерадіокомпаній, преси, книговидання.	<u>Державні культурно-освітні програми</u> (заповідники, музеї, виставки, зокрема заклади, які мають статус національних); культурно-мистецькі програми <u>республіканського та обласного значення.</u>	<u>Державні програми</u> (місцеві будинки культури, клуби, центри дозвілля, бібліотеки, музеї, школи естетичного виховання дітей); культурно-мистецькі <u>програми місцевого значення.</u>
Фізична культура і спорт	<u>Державні програми</u> з розвитку фізичної культури і спорту, у тому числі для осіб з інвалідністю.	Утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл <u>обласного значення</u>; центрів олімпійської підготовки, центрів фізичного здоров'я обласного значення; програми фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю.	Утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл; фінансова підтримка місцевих осередків всеукраїнських ГО фізкультурно-спортивної спрямованості і <u>місцевих</u> спортивних споруд; <u>місцеві програми</u> розвитку.

Виплата пенсій військовослужбовцям, Державні програми соціальної допомоги; державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; державні програми в галузі соціального захисту та забезпечення за переліком КМУ; компенсація дефіциту коштів ПФУ; житлові субсидії населенню, пільги на оплату ЖКП; допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю.

Державні програми соціального захисту та забезпечення (виплати реабілітованим, будинки-інтернати, центри соціально-психологічної реабілітації для дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю, пільгове медичне обслуговування постраждалих від Чорнобильської катастрофи); регіональні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; місцеві програми соцзахисту окремих категорій населення; центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, осіб, звільнених з установ виконання покарань; компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян.

Державні програми соціального забезпечення (притулки для дітей, територіальні центри соціального обслуговування, компенсації за надання соціальних послуг); місцеві програми і заходи реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок; утримання центрів соціальних служб; місцеві програми соцзахисту окремих категорій населення; центри обліку та заклади соцзахисту для бездомних осіб, звільнених осіб; компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян.

Між місцевими бюджетами можлива передача коштів на здійснення видатків місцевих бюджетів. Місцева рада може передати кошти на здійснення окремих видатків місцевих бюджетів іншій місцевій раді у вигляді міжбюджетного трансферту до відповідного місцевого бюджету, у тому числі якщо на території територіальної громади недостатньо бюджетних установ, інших суб'єктів господарювання комунальної власності, які забезпечують надання публічних послуг, визначених нормами ст. 86 БКУ. Передача коштів між місцевими бюджетами здійснюється на підставі рішень відповідних місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору. Всі угоди про передачу видатків укладаються до 1 серпня року, що передуює плановому. Розмір переданих коштів на виконання делегованих державних повноважень має бути пропорційний частці користувачів зазначеними публічними послугами в повній вартості цих послуг, розрахованих за фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості для органу місцевого самоврядування, який передає ці повноваження.

Кошторисне бюджетне планування полягає у складанні кошторисів доходів та видатків та планів асигнувань бюджетними установами як розпорядниками бюджетних коштів. **Кошторис доходів та видатків бюджетної установи** – фінансовий документ (план), який надає право бюджетній установі на отримання доходів, здійснення видатків, визначає обсяги та спрямування коштів для здійснення функцій, цілей, завдань, згідно з бюджетними призначеннями. Кошторис складається за загальними та спеціальними фондами, за якими передбачається дохідна та видаткова частини. Видаткова частина кошторису складається за повною економічною класифікацією видатків бюджету.

Види кошторисів:

- індивідуальний – складається, використовується розпорядником коштів;
- загальний – об'єднує показники кошторисів розпорядників коштів одного рівня за галузевою ознакою на відповідній території;
- зведений – узагальнює показники кошторисів розпорядників коштів різних рівнів, що підпорядковані відповідному головному розпоряднику бюджетних коштів .

План асигнувань бюджетної установи – помісячний розподіл асигнувань, затверджених у кошторисі за скороченою формою економічної класифікації (регламентує визнання бюджетною установою зобов'язань протягом року).

Порядок складання проектів кошторисів доходів та видатків розпорядника бюджетних коштів:

- 1) фінансові органи доводять до відома головних розпорядників інструкції та фінансові нормативи, необхідні для визначення обсягу видатків;
- 2) бюджетна установа – розпорядник коштів складає проєкт кошторису та бюджетного запиту, подає їх на розгляд та узагальнення до вищих установ чи фінансових органів ;
- 3) після затвердження бюджетних розписів державного бюджету чи місцевого бюджету фінансові органи надають головним розпорядникам *лімітні довідки про встановлення (обмеження обсягу) фінансування*;
- 4) бюджетні установи коригують кошторис відповідно до обмежень, складають плани асигнувань за загальним фондом бюджету, подають їх на затвердження;

5) затвердження кошторису та плану асигнувань головним розпорядником коштів бюджету відбувається після перевірки кошторисів з таких питань:

- повноти надходження доходів (бюджетні асигнування, власні надходження);

- законності, правильності та доцільності видатків;
- правильності розподілу видатків за економічною класифікацією;
- додержання діючих ставок, фінансових норм, нормативів, лімітів.

б) кошторис доходів та видатків, план асигнувань розпорядника коштів після затвердження головним розпорядником бюджетних коштів (в особі керівника) передається бюджетній установі для виконання та органам Державного казначейства для обліку і поточного контролю.

Лімітна довідка про встановлення (обмеження обсягу) фінансування – документ, що містить затвержені або встановлені бюджетні призначення розпоряднику бюджетних коштів, їх помісячний розподіл та інші показники, що мають визначатися на основі нормативів. Зміни до кошторису доходів та видатків, плану асигнувань розпорядника коштів вносяться під час виконання бюджету в такому ж порядку, який встановлений до основного документа. Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та провадять видатки тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами.

Розпорядники бюджетних коштів є учасниками бюджетного процесу, які наділені бюджетними повноваженнями, тобто правами та обов'язками у сфері бюджетних правовідносин. Тому для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок бюджетних коштів, саме розпорядникам бюджетних коштів надаються бюджетні асигнування. У процесі здійснення видатків за програмами та заходами розпорядники бюджетних коштів використовують специфічні інструменти: бюджетні призначення (визначено у законі (рішенні) про бюджет); бюджетні асигнування (визначено у бюджетному розписі); кошторис доходів та видатків розпорядника коштів, що формується відповідно до бюджетних програм; бюджетні зобов'язання (визначено у правочинах, договорах); фінансові зобов'язані (упорядковано у реєстрі держказначейства); звіт про виконання кошторису, бюджетної програми. **Бюджетне призначення** – повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів цим Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. **Розпис бюджету** – документ, в якому встановлюється розподіл доходів,

фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації. **Бюджетне зобов'язання** – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому. **Бюджетне асигнування** – повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету. Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення. Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) у визначеному порядку.

Суть бюджетної програми розкривається через її характеристики, які відображені у бюджетній документації (бюджетному запиті, паспорті бюджетної програми, звіті про виконання бюджетної програми). У **бюджетному запиті** підготовленому головним розпорядником бюджетних коштів містяться пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для діяльності на наступні бюджетні періоди, зважаючи на бюджетні програми, виконавцем яких він є. **Бюджетна програма** містить перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань, очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Характеристиками бюджетної програми, що відображаються у паспорті бюджетної програми, є: її мета; завдання, що мають бути виконані в процесі досягнення мети; відповідальний виконавець програми; обсяги бюджетних ресурсів, що необхідні для виконання програми; результативні показники, що мають бути досягнуті внаслідок виконання бюджетної програми та інші характеристики програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про державний бюджет (рішенням про місцевий бюджет). Методологічні визначення характеристик бюджетних програм унормовані БКУ, Концепцією застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі та наказами Мінфіну про паспорти бюджетних програм, про результативні показники бюджетних програм та постійно удосконалюються.

Зважаючи на необхідність забезпечення ефективного використання обмеженого обсягу фінансових ресурсів бюджету запроваджується практика періодичних оглядів видатків бюджету. **Метою огляду витрат бюджету є розроблення оптимальних варіантів бюджетних витрат з огляду на оцінку ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері.** Оцінювання ефективності реалізації державної політики та відповідних витрат державного бюджету передбачає проведення спеціально створеною робочою групою детальних досліджень, аналізу:

- ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності за рахунок коштів державного бюджету в межах визначених бюджетних програм;
- ефективності, результативності та економічної доцільності відповідних витрат державного бюджету, включно з ефективністю надання публічних послуг.

Робоча група самостійно визначає набір потрібних для проведення аналізу даних та часовий період, який вони охоплюють, з урахуванням термінів реалізації відповідних бюджетних програм.

Приклади тестів для контролю знань.

1.Зважаючи на необхідність забезпечення макроекономічної стабільності держава використовує бюджетні ресурси для вирішення наступних соціально-економічних завдань, крім:

- ✓ проведення заходів зі структурної перебудови економіки,
- ✓ проведення заходів соціального забезпечення та соціального захисту,
- ✓ проведення розбудови інженерної, соціальної інфраструктури,
- ✓ +проведення інвестування приватного сектору економіки.

2.Бюджет держави є складовою ланкою:

- ✓ +загальнодержавних (публічних) фінансів,
- ✓ фінансового ринку,
- ✓ міжнародних фінансів,
- ✓ державного кредиту.

3.Державні соціальні стандарти – це:

- ✓ +законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій,
- ✓ показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами,

- ✓ встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму,
  - ✓ вартісна оцінка споживчого кошика, містить мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності.
4. Нормативи бюджетних витрат (фінансування) – це:
- ✓ +показники поточних і капітальних витрат із бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів,
  - ✓ законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій,
  - ✓ встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму,
  - ✓ вартісна оцінка споживчого кошика, містить мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності.
5. Бюджет як правова категорія являє собою :
- ✓ систему економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання фонду грошових коштів держави, що виникають при перерозподілі валового внутрішнього продукту,
  - ✓ +закон, прийнятий Верховною Радою України та/або рішення, прийняте відповідною місцевою радою, що є одночасно фінансовим планом держави та/або певної територіальної громади,
  - ✓ окремий фонд грошових коштів держави, обсяги якого відображаються у фінансовому плані держави,
  - ✓ вірної відповіді немає.
6. За юридичною формою бюджет як структурний елемент бюджетної системи можна визначити так :
- ✓ бюджет являє собою окремий фонд фінансових ресурсів держави на центральному рівні (державний бюджет), на місцевому рівні (місцевий бюджет),
  - ✓ +бюджет є фінансовим планом держави (органів місцевої влади та самоврядування), що затверджується спеціальним законом (спеціальним рішенням),
  - ✓ бюджет є системою економічних відносин щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, що виникають при перерозподілі ВВП,
  - ✓ вірної відповіді немає.
7. Сутність бюджету, що проявляється через перерозподільну функцію, полягає у такому:
- ✓ розподіл вартості ВВП, створення фондів нагромадження та споживання,
  - ✓ +з метою виконання основних функціональних завдань держави проводиться перерозподіл створеної вартості, у тому числі на користь тих громадян, що потребують соціального захисту, між галузями економіки для структурних змін,
  - ✓ створення умов, за яких органи державної влади, місцевої влади та самоврядування зацікавлені у збільшенні бюджетних ресурсів та ефективному їх використанні,
  - ✓ підтримання галузевого розвитку шляхом застосування бюджетних гарантій за кредитами, пільгових умов оподаткування, надання бюджетного фінансування у формі трансфертів тощо.
8. Доходи бюджету як фінансова категорія – це :
- ✓ економічні відносини формування бюджетних фондів усіх рівнів та спеціалізованих

- ✓ цільових фондів (якщо останні включаються до складу бюджетної системи,
- ✓ обов'язкові платежі до бюджету, що здійснюються згідно норм законодавства,
- ✓ грошові кошти, що формуються як податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством країни, та обліковуються на єдиному казначейському рахунку,
- ✓ будь які фінансові ресурси, незалежно від місця зарахування, що формуються унаслідок перерозподілу ВВП.

9. Доходи бюджету як юридична категорія – це :

- ✓ економічні відносини формування бюджетних фондів усіх рівнів та спеціалізованих цільових фондів (якщо останні включаються до складу бюджетної системи,
- ✓ обов'язкові платежі до бюджету, що здійснюються згідно норм законодавства.
- ✓ грошові кошти, що формуються як податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством країни, та обліковуються на єдиному казначейському рахунку,
- ✓ будь які фінансові ресурси, незалежно від місця зарахування, що формуються унаслідок перерозподілу ВВП.

10. Видатки бюджету як фінансова категорія – це:

- ✓ економічні відносини, які виникають у зв'язку з перерозподілом ВВП та використанням централізованих грошових фондів за призначенням,
- ✓ державні платежі, які здійснюються на безповоротній, безоплатній основі з ЄКР відповідно до призначень, які визначенні у бюджетному розписі,
- ✓ грошові кошти, що надаються для виконання бюджетних програм,
- ✓ повноваження, надані розпорядникам бюджетних коштів на взяття бюджетних зобов'язань.

11. За відкритістю пояснень напрямів та підстав фінансування розрізняють наступні форми видатків:

- ✓ видатки споживання (поточні), видатки розвитку (капітальні),
- ✓ видатки, пов'язані з виконанням власних та/або делегованих повноважень органів влади ,
- ✓ публічні та таємні видатки бюджету,
- ✓ видатки відплатні (здійснюються в обмін на товар чи послугу) та невідплатні (односторонні).

12. Доходи бюджету поділяються на доходи загального фонду бюджету та доходи спеціального фонду бюджету:

- ✓ за ознакою соціально-економічної сутності доходів,
- ✓ за бюджетною класифікацією,
- ✓ за ознакою цільового призначення та місця зарахування,
- ✓ за ознакою бюджетного устрою.

13. Резервний Фонд Кабінету Міністрів України у межах державного бюджету формується для здійснення непередбачуваних видатків, що не мають постійного характеру:

- ✓ в обсязі 1-2 % видатків загального фонду державного бюджету,
- ✓ в обсязі 10 % видатків загального фонду державного бюджету,
- ✓ в обсязі 1-2 % загальних видатків державного бюджету,
- ✓ в обсязі 1-2 % видатків спеціального фонду державного бюджету.

14. Бюджетна політика – це:

- ✓ сукупність специфічних заходів та інструментів, спрямованих на фінансування видатків за встановленими пріоритетами в обсягах достатніх для досягнення соціально-економічних цілей суспільства з огляду на можливі джерела наповнення бюджетів

- різних рівнів,
- ✓ сукупність специфічних заходів та інструментів, спрямованих на забезпечення реалізації державної програми соціально-економічного розвитку відповідними фінансовими ресурсами, які формуються унаслідок перерозподілу ресурсів,
- ✓ комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад,
- ✓ комплекс заходів та інструментів державного втручання в економіку з метою подолання економічного спаду.

15. іскальна політика (як сукупність бюджетної та податкової політики з відповідним набором заходів та інструментів), що проводиться в період економічного спаду та передбачає стимулювання сукупного попиту через збільшення державних витрат, що у свою чергу призводить до зростання дефіциту бюджету, характеризується як:

- ✓ нейтральна або політика автоматичних стабілізаторів,
- ✓ +дискреційна стимулююча або експансивна політика,
- ✓ дискреційна стримуюча або рестриктивна політика,
- ✓ вірної відповіді немає.

16. Комплекс правових документів та нормативно-законодавчих актів, що регламентують бюджетні відносини – це:

- ✓ +законодавчо-правове забезпечення бюджетної політики,
- ✓ інформаційне забезпечення бюджетної політики,
- ✓ організаційне забезпечення бюджетної політики,
- ✓ теоретичне забезпечення бюджетної політики.

17. Сукупність перспективних цілей політики і принципів способів вирішення довгострокових завдань, пов'язаних з побудовою або реформуванням бюджетної системи країни в руслі виробленої концепції – це:

- ✓ концепція бюджетної політики,
- ✓ +стратегія бюджетної політики,
- ✓ тактика бюджетної політики,
- ✓ прогноз бюджетної політики.

18. Дефіцит бюджету як фінансова категорія – це:

- ✓ +перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету),
- ✓ економічні відносини, що виникають між учасниками суспільного виробництва щодо використання коштів понад наявні закріплені джерела доходів бюджету через збільшення граничних бюджетних витрат, та мають конкретний інтервал дії,
- ✓ перевищення доходів бюджету на його видатками, затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки,
- ✓ надходження та витрати у зв'язку зі зміною обсягу боргу, зміною залишку готівкових коштів бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

19. Джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть бути:

- ✓ емісійні кошти НБУ,
- ✓ грошово-кредитні ресурси НБУ та зовнішні та внутрішні запозичення,
- ✓ зовнішні та внутрішні державні запозичення,
- ✓ +зовнішні та внутрішні запозичення та кошти від приватизації державного майна.

20. Державний кредит – це :

- ✓ загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами,
  - ✓ надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами та видатками бюджету,
  - ✓ +сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади та управління, з одного боку, та фізичними, юридичними особами, з другого боку, з приводу кредитування та / або гарантування,
  - ✓ вірної відповіді немає.
- 21.Операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету – це:
- ✓ гарантовані запозичення (позики, кредити),
  - ✓ позичання коштів загальнодержавного позикового фонду,
  - ✓ казначейські позички,
  - ✓ +державні запозичення.
- 22.Державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості державного бюджету України перед власником, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань – це:
- ✓ облігації державної позики,
  - ✓ + казначейське зобов'язання України,
  - ✓ облігації внутрішньої державної позики,
  - ✓ облігації зовнішньої державної позики.
- 23.Загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених та непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникли на підставі законодавства або договору – це:
- ✓ +державний та гарантований державою борг ,
  - ✓ місцевий борг,
  - ✓ гарантований державний борг,
  - ✓ поточний державний борг.
- 24.Допустимий загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду по відношенню до ВВП за нормами Бюджетного кодексу України становить:
- ✓ 40 % ВВП,
  - ✓ +60 % ВВП,
  - ✓ 80 % ВВП,
  - ✓ вірна відповідь відсутня.
- 25.Допустимий рівень дефіциту державного бюджету по відношенню до ВВП за нормами Бюджетного кодексу України становить:
- ✓ +3 % ВВП,
  - ✓ 10 % ВВП,
  - ✓ 12 % ВВП,
  - ✓ вірна відповідь відсутня.
- 26.Бюджетний система – це :
- ✓ сукупність взаємопов'язаних дій, прийомів, методів, що направлені на управління бюджетними ресурсами і відносинами, що виникають у процесі руху бюджетних

- потоків,
- ✓ +сукупність державного бюджету і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права,
- ✓ сукупність взаємопов'язаних дій, прийомів, методів, що направлені на управління окремими елементами бюджетної системи,
- ✓ економічна система, елементами якої є бюджети.

27. Бюджетний устрій в Україні характеризує відповідну модель бюджетних відносин у межах відповідної форми:

- ✓ +децентралізована модель бюджетних відносин у межах унітарної форми бюджетного устрою,
- ✓ централізована модель бюджетних відносин у межах унітарної форми бюджетного устрою,
- ✓ корпоративна (кооперативна) модель бюджетних відносин у межах федеративної форми бюджетного устрою,
- ✓ дуалістична модель бюджетних відносин у межах федеративної форми бюджетного устрою.

28. Розподіл видатків між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні падання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача – це є сутністю наступного принципу розбудови бюджетної системи:

- ✓ принципу самостійності,
- ✓ +принципу субсидіарності,
- ✓ принципу публічності, прозорості,
- ✓ принципу справедливості та неупередженості.

29. Систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів згідно покладених на нього функцій – це:

- ✓ бюджетна класифікація,
- ✓ +бюджетна програма,
- ✓ бюджетний розпис,
- ✓ бюджет.

30. Документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації – це:

- ✓ бюджетна класифікація,
- ✓ бюджетна програма,
- ✓ +бюджетний розпис,
- ✓ бюджетна пропозиція.

31. До групи «податкові надходження бюджету» не включаються такі підгрупи:

- ✓ податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості активів,
- ✓ податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції,
- ✓ + власні надходження бюджетних установ,
- ✓ внутрішні податки на товари та послуги.

32. До якої групи та підгрупи згідно бюджетної класифікації доходів відноситься «податок на прибуток»:

- ✓ податкові надходження; внутрішні податки на товари та послуги,

- ✓ +податкові надходження; податки на доходи, прибутки та збільшення ринкової вартості активів,
- ✓ неподаткові надходження; доходи від власності та підприємницької діяльності,
- ✓ доходи від операцій з капіталом; податки на фінансові операції та операції з капіталом.

33.В залежності від впливу на процес розширеного відтворення видатки бюджету поділяють на :

- ✓ загальні та спеціальні видатки,
- ✓ +поточні та капітальні видатки,
- ✓ планові та фактичні видатки,
- ✓ фактичні та профінансовані (касові) видатки.

34.Фінансування військової освіти відноситься за функціональною класифікацією видатків до наступного розділу:

- ✓ економічна діяльність,
- ✓ +оборона,
- ✓ освіта,
- ✓ громадський порядок, безпека, судова влада.

35.До групи «доходи від операцій з капіталом» не включаються:

- ✓ доходи від продажу основного капіталу,
- ✓ надходження від реалізації державних запасів та товарів,
- ✓ +доходи від власності та підприємницької діяльності,
- ✓ надходження від продажу землі та нематеріальних активів.

36.Бюджетний процес — це:

- ✓ регламентована норма права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів і розглядом звітів про їх виконання,
- ✓ організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи,
- ✓ процес формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду,
- ✓ + регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

37.Бюджетний період — це:

- ✓ період від дати прийняття Закону України «Про Державний бюджет на відповідний рік» до 31 грудня,
- ✓ визначений законодавством період, протягом якого формується, затверджується, виконується бюджет,
- ✓ +період з 1 січня до 31 грудня,
- ✓ вірної відповіді немає.

38.Який орган державної влади готує бюджетну декларацію та затверджує бюджетну резолюцію:

- ✓ +готує Кабінет Міністрів України та затверджує Верховна Рада України,
- ✓ готує Кабінет Міністрів України та затверджує Президент України,
- ✓ готує Міністерство фінансів України та затверджує Кабінет Міністрів України,
- ✓ готує Міністерство фінансів України та затверджує Президент України,

39.Документ середньострокового бюджетного планування, що визначає показники місцевого бюджету на середньостроковий період і є основою для складання проекту місцевого бюджету – це:

- ✓ бюджетна декларація,
- ✓ +прогноз бюджету,
- ✓ бюджетна пропозиція,
- ✓ бюджетна програма.

40.Бюджетний регламент передбачає затвердження Закону України «Про державний бюджет України на відповідний рік» у третьому читанні у такий термін:

- ✓ до 20 жовтня року, що передує плановому,
- ✓ до 20 листопада року, що передує плановому,
- ✓ до 20 грудня року, що передує плановому,
- ✓ +до 01 грудня року, що передує плановому.

41.Бюджетний регламент передбачає схвалення Парламентом Бюджетної декларації на відповідні бюджетні періоди у такий термін:

- ✓ до 15 травня року, що передує плановому,
- ✓ +до 15 червня року, що передує плановому,
- ✓ до 15 вересня року, що передує плановому,
- ✓ до 15 жовтня року, що передує плановому.

42.Повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом України, законом України про Державний бюджет, рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування розпорядникам нижчого рівня – це :

- ✓ фінансове зобов'язання,
- ✓ бюджетне зобов'язання,
- ✓ бюджетне асигнування,
- ✓ +бюджетне призначення.

43.Повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету – це :

- ✓ фінансове зобов'язання,
- ✓ бюджетне зобов'язання,
- ✓ +бюджетне асигнування,
- ✓ бюджетне призначення.

44.Рахунок, відкритий Державному казначейству України у НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів НБУ – це:

- ✓ +Єдиний казначейський рахунок,
- ✓ реєстраційний рахунок розпорядника коштів,
- ✓ бюджетний рахунок для зарахування коштів.
- ✓ небюджетний казначейський рахунок.

45.Фінансування розпорядників коштів бюджету, одержувачів, інших бюджетних проектів за умови функціонування внутрішньої платіжної системи – це:

- ✓ виконання бюджету за доходами,
- ✓ +виконання бюджету за видатками,
- ✓ виконання бюджету у частинні фінансування,
- ✓ виконання бюджету у частині погашення боргу.

46.Який орган державної влади складає звіти про виконання місцевих бюджетів? :

- ✓ Міністерство фінансів України,

- ✓ +територіальні органи державного казначейства України,
- ✓ фінансові управління місцевих обласних державних адміністрацій,
- ✓ Кабінет Міністрів України.

47. Організація та здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини державного бюджету, витрачанням бюджетних коштів, в тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та цільовим призначенням є завданням :

- ✓ +Рахункової палати України,
- ✓ Державного казначейства України,
- ✓ Кабінету Міністрів України,
- ✓ Верховної Ради України.

48. Рішення про місцевий бюджет затверджує параметри місцевого бюджету на наступний період без уточнення таких характеристик:

- ✓ загальна сума доходів та видатків місцевого бюджету,
- ✓ граничний обсяг дефіциту (профіциту) місцевого бюджету,
- ✓ доходи місцевого бюджету за бюджетною класифікацією,
- ✓ +бюджетні призначення головним розпорядникам коштів місцевого бюджету.

49. Сучасна система державного фінансового контролю має таку структурну модель:

- ✓ два рівні – зовнішній фінансовий контроль; система внутрішнього контролю,
- ✓ +три рівні - зовнішній фінансовий контроль від імені Уряду та Верховної Ради; система внутрішнього аудиту; система внутрішнього контролю,
- ✓ один рівень – система внутрішнього контролю,
- ✓ вірна відповідь відсутня.

50. Комплекс заходів з контролю за дотриманням порядку, правил використання бюджетних коштів з метою забезпечення виконання бюджету відповідно до прийнятих бюджетних рішень, досягнення цілей бюджетної політики –це:

- ✓ фінансовий контроль,
- ✓ +бюджетний контроль,
- ✓ парламентський контроль,
- ✓ фінансовий аудит.

51. Комплекс заходів, які застосовуючи системний підхід, дозволяють сформулювати об'єктивні, незалежні висновки та рекомендації керівництву щодо удосконалення системи управління, контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного, нерезультативного використання бюджетних коштів та недоліків у роботі – це:

- ✓ державний внутрішній контроль,
- ✓ +державний внутрішній аудит,
- ✓ внутрішня перевірка,
- ✓ зовнішня перевірка.

52. Комплекс заходів, який передбачає об'єктивне, систематичне вивчення програм, діяльності, систем функціонування, управління, процедур організації для надання оцінки визначених цілей, досягнення економії, ефективності та результативності у використанні ресурсів, можна визначити як:

- ✓ +аудит ефективності,
- ✓ аудит відповідності,
- ✓ операційний аудит,
- ✓ фінансовий аудит.

53. Загальну організацію та управління виконанням державного бюджету, загальну координацію діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету здійснює :

- ✓ Верховна Рада України,
- ✓ Кабінет Міністрів України,
- ✓ Президент України,
- ✓ +Міністерство фінансів України.

54. На якій стадії бюджетного процесу може мати місце наступний вид бюджетного правопорушення – порушення розпорядниками бюджетних коштів вимог інструкцій з підготовки бюджетних запитів:

- ✓ стадії виконання бюджету,
- ✓ +стадії складання проектів бюджетів,
- ✓ стадії розгляду, прийняття проекту закону про державний бюджет на відповідний рік, рішення про місцевий бюджет,
- ✓ стадії підготовки та розгляду звіту про виконання бюджету.

55. Система формування доходів, за якої всі податкові надходження зараховуються до центрального бюджету, місцеві ж бюджети формуються за рахунок коштів, що передаються до них з центрального бюджету, – це :

- ✓ незв'язана роздільна (конкуруюча) система розподілу доходів,
- ✓ +трансфертна система розподілу доходів,
- ✓ зв'язана система розподілу доходів (система квот),
- ✓ обмежена роздільна система розподілу доходів.

56. До доходів місцевих бюджетів відноситься:

- ✓ митні збори,
- ✓ податок на додану вартість,
- ✓ + податок на доходи фізичних осіб,
- ✓ дивіденди на державні корпоративні права.

57. До доходів державного бюджету не відноситься:

- ✓ плата за оренду державного майна,
- ✓ вивізні мито,
- ✓ +туристичний збір,
- ✓ збори за геологорозвідувальні роботи.

58. Бюджетним кодексом України встановлено нормативи розмежувань загальнодержавних податків. Визначте до якого місцевого бюджету зараховується 60 % податку на доходи фізичних осіб:

- ✓ бюджет міст Києва,
- ✓ обласні бюджети,
- ✓ +бюджети міст обласного значення, району, об'єднаної громади,
- ✓ бюджети сіл, селищ та їх об'єднань.

59. До якого рівня бюджетної системи зараховуються надходження – «податок на прибуток підприємств приватного права власності»:

- ✓ до державного бюджету (100%),
- ✓ до місцевого бюджету (100%),
- ✓ +до державного (90 %) та місцевого бюджету (10%),
- ✓ до державного (50 %) та місцевого бюджету (50%).

60. Бюджетним кодексом України встановлено нормативи розмежувань загальнодержавних податків. Визначити до якого бюджету зараховується 25 % податку на доходи громадян:

- ✓ +державний бюджет,
- ✓ обласні бюджети,
- ✓ бюджети міст обласного значення,
- ✓ бюджети територіальних громад.

61. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій проводиться залежно від рівня податкових надходжень на одного жителя. Вирівнювання податкоспроможності для обласних бюджетів здійснюється за такими податками:

- ✓ +податком на прибуток підприємств ; податком на доходи фізичних осіб,
- ✓ податком на прибуток підприємств; податком на землю,
- ✓ податком на додану вартість; податком на доходи фізичних осіб,
- ✓ податком на прибуток підприємств.

62. Інструментом проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій є:

- ✓ дотація вирівнювання,
- ✓ +базова та /або реверсна дотація,
- ✓ медична субвенція,
- ✓ освітня субвенція,
- ✓ стабілізаційна дотація.

63. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів здійснюється окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням індексу податкоспроможності відповідного бюджету. Вирівнювання не здійснюється якщо значення індексу податкоспроможності перебуває у межах:

- ✓ +0,9 – 1,1,
- ✓ 0,8 - 1,2,
- ✓ 0,7 – 1,3,
- ✓ 0,95-1,15.

64. Розмежування видатків між місцевими бюджетами відбувається в бюджетній системі України на підставі принципу :

- ✓ самостійності бюджетів усіх рівнів,
- ✓ +субсидіарності,
- ✓ єдності бюджетної системи,
- ✓ обґрунтованості бюджетних рішень.

65. Розмежування видатків між ланками бюджетної системи відповідно до норм БКУ передбачає, що фінансування програми розвитку транспорту, дорожнього господарства здійснюються за відповідною функцією та з відповідного бюджету:

- ✓ державний бюджет; загальнодержавні функції,
- ✓ обласні бюджети, загальнодержавні функції,
- ✓ бюджети міських територіальних громад ; економічна діяльність,
- ✓ +державний бюджет; економічна діяльність.

66. Розмежування видатків між ланками бюджетної системи відповідно до норм БКУ передбачає, що видатки з первинної медичної допомоги (медичні амбулаторії, фельдшерські пункти) здійснюються за відповідною функцією та з відповідного бюджету:

- ✓ державний бюджет; функції охорони здоров'я,
- ✓ обласні бюджети, функції охорони здоров'я,
- ✓ +бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад ; функції охорони здоров'я,

- ✓ державний бюджет; соціальний захист, соціальне забезпечення.

67. Плановий документ, що надає повноваження бюджетній установі щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій, досягнення цілей, визначених на рік, відповідно до бюджетних призначень – це:

- ✓ розпис доходів та видатків бюджету,
- ✓ план асигнувань бюджетної установи,
- ✓ бюджетна програма,
- ✓ +кошторис доходів та видатків бюджетної установи.

68. Юридична особа, яка безпосередньо несе відповідальність за виконання бюджетної програми і забезпечує виконання однієї та/ або кількох бюджетних програм – це :

- ✓ головний розпорядник коштів державного бюджету,
- ✓ розпорядник коштів бюджету другого рівня,
- ✓ орган оперативного управління бюджетним процесом,
- ✓ +відповідальний виконавець бюджетної програми.

69. При визначенні показників результативності бюджетної програми «вища освіта» застосовано показник – «вартість підготовки одного студента за напрямом магістратури». Визначити, до якої групи показників результативності його можна віднести:

- ✓ показники якості,
- ✓ показники обсягу запланованих робіт, послуг,
- ✓ показники обсягу виконаних робіт, послуг (кінцевого продукту),
- ✓ +показники ефективності (рентабельності).

70. Додаткове фінансування бюджетні установи можуть отримувати за рахунок власних надходжень. Визначте невідповідність залежності джерел формування та напрямів використання:

- ✓ плата за оренду майна бюджетної установи може використовуватися на утримання обладнання, ремонт майна
- ✓ надходження від реалізації рухомого майна бюджетної установи можуть використовуватися на ремонт, модернізацію, придбання майна, інші господарські потреби
- ✓ надходження від господарської, виробничої діяльності бюджетної установи можуть використовуватися на господарські витрати
- ✓ +благодійні внески, гранти, дарунки можуть використовуватися бюджетною установою на ремонт, модернізацію матеріальних цінностей

Рекомендована література.

Базова

1. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-УІ із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025р.р.р: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
4. Бюджетна система : підручник /за ред. В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко, З.М. Лободіної. Тернопіль : З, 2020. 624 с.
5. Бюджетна система : підручник /за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.
6. Бюджетний менеджмент: підручник. В 2-х частинах /за ред. В.О. Онищенко / Онищенко В.О., Онищенко С.В., Бережна А.Ю., Філонич О.М.. Київ : Знання України, 2023. Ч.1. 645с. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/13691>
7. Бюджетний менеджмент: підручник. В 2-х частинах /за ред. В. О. Онищенко / Онищенко В.О., Онищенко С.В., Бережна А.Ю., Філонич О.М. Київ : Знання України, 2023. Ч.2. 799с. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/13692>
8. Федосов В.М., Юрій С.І. Бюджетна система України: підручник /В.М. Федосов, С.І. Юрій. Київ: Центр учбової літератури, Тернопіль: Економічна думка, 2012. 871с.
9. Ярошевич Н.Б. Бюджетна система: Практикум: навчальний посібник / Н.Б. Ярошевич, І.Ю. Кондрат, А.І. Якимів. Львів: «Новий Світ2000», 2019. 400 с.
- 10.Бюджетна система: тенденції розвитку / В.М. Мазярчук та ін., за заг. ред. В.М. Мазярчука. Київ: «ФОРМ Лопатіна О.О.», 2019. 384 с.
- 11.Бюджетна система України: тренінг-курс: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Опаріна. Київ: ДННУ, 2012. 392 с.

Допоміжна

1. Бюджетна система України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
2. Бюджетна система України: проблемні питання: монографія / Л. А. Васютинська та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. Одеса: Атлант, ОНЕУ, 2013. 251 с.
3. Бюджетна система України та Євросоюзу: монографія / С. О. Булгакова та ін.; за ред. А. А. Мазаракі . Київ: КНТЕУ, 2010. 396 с.
4. Бюджетна і податкова система України у запитаннях і відповідях:

- навчальний посібник / М. І. Бондар та ін. Київ : ДННУ "Акад. фін. упр.", 2012. 333 с.
5. Бюджетний менеджмент : навчальний посібник у 2-х частинах / М.В. Чечетов, Н.Ф. Чечетова, А.Ю. Бережна; за ред. М.В. Чечетова. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2004. 1000 с.
  6. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2017 рік. Проект «Реформа місцевих бюджетів в Україні», RTI International / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик. Київ, 2017. 90 с.
  7. Липов В.В. Бюджетна система України: навчальний посібник. Харків: ВД ІНЖЕК, 2005р. 408с.
  8. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: навчальний посібник. 2008. 314с.
  9. Музика О.А. Неподаткові доходи місцевих бюджетів України (фінансово – правове дослідж.): Монографія. Київ: Атіка, 2006. 256с.
  10. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В.М. Опарін. Київ: КНЕУ, 2006. 240 с.
  11. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України: навчальний посібник Київ: Знання-Прес, 2006. 607с.
  12. Слухай С. Між бюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій: монографія. Київ: Арттек, 2002. 279 с.
  13. Сунцова О.О. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 560с.
  14. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Зубенка]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фін. ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження». Київ, 2017. 184 с.
  15. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні): підручник/ за ред. Онищенко В.О. / В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко, І.Б. Чичкало-Кондрацька. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 600 с.